

Эхэ найхан нутагаа эд хамта мандуулая!

БУРЯАД ҮНЭН

1996

АВГУСТЫН

13

Зунай бүл хүлэглэн

хонин барын 29

ВТОРНИК

гарагай 3

№152 (19492)

Газетын сэн

хэлсэгт.

1921 оной
декабриин 21-нээ
гарана

Бүгдэд
арадай
газетэ

Адууна малда—элбэг тэжээл

косилка, тармуур, рулонно пресс даалгагдажа үгтэнхэй гэжэ эндэ ерэхэдээ, ойлгободди. Эдэнэр июлиин хорёодоор үбһэндөө ороһон байгаа. Талмайнгаа гурбанай нэгэ хубийн ургасые сабшажа унагаагаад, 900 центнер шахуу үбһэ тук болгон багсалжа, отделеингээ хонидой отарануудта хубаарилан тушаадаг гуримтай юм.

—Техникэмнай хуушарһан дээрһээ эбдэржэ, бага бэшэ

тэжээл бэлэдхэхэ хаһа соогоо бүхыдөө 7500 центнер үбһэ бэлэдхэбэл, ажахын тэдэнэртэ 2,5 миллион, 8500 центнер үбһэ нөөсэлөө гэшэ хаань, 3,5 миллион түхэриг мүнгэ түлэхэ юм. Түсэбһөө гадуур сабшалан үбһээ өөһэдтөө миинтээр абаха эрхэтэй болонхой.

Барай-Адагай сабшалан дээрэ Баяр Дашиев Григорий Жамбалов хоёр луговодуудаар бүхэл хабартаа, зундаа хүдэлжэ, яһала найнаар улаһанайнгаа ашаар баян ургаса ургуулжа шадаба.

Эдэнэрэй мүнөө жэлдэ зориндоо хүрэхэ байһаниинь лабтай. Юундэб гэхэдэ, энэ

Фоторепортаж

САГАЙ УЛАРИЛ ШАРАЙШАЛАН...

Глөөнэй нарагай гоё үдэр үбһэ шэнчи байһан аад, үдэ сагай уларил гэгтэ гэгтэ, тэнгэри баглагар үбһүүдээр үргэлжэ үбһэдэ шадаба. Заган, Мухаршэев нутагуудаар сайража, ороно хэбэртэй.

Барай-Адагай нута сабшалан үбһээ хүдэлжэ байһан аажарашанай ажахынуудай "Ленин" нэгэдэлэй үбһэдэ огторгой шарайшалан, оронодо. Эндэ тус хуушан А. Ф. Симаковой даадаг үбһэн хүнһөө бүридэһэн коллектив нэгэдэхэ менеингээ адуунамалда үбһэ бэлэдхэжэ, туха сүлөөгүй үбһэдэ байгаа хэн.

—Манда 500 гектар нуга сабшалан даалгагдажа үгтэнхэй юм. Хэсээ баталһанайнгаа үбһөө энэ жэлдэ бүхыдөө оронодоо үбһэ нөөсэлжэ үбһэдэ түсэбтэйбди. Энэмнай үбһэдэ дунда зэргээр 17 центнер ургаса хуряагдаха үбһөө, гэжэ звеное даагша Мухаршэев Иванович мүнөө үбһэдэ байдалтаа дүтөөр үбһүүдээ.

Багахан энэ коллективтэ МТЗ үбһэдэ хоёр трактор, үбһөөнэй комбайн, нэгэ

наад ушаруулна. Мүнөө косилакнай эбдэрэнхэй. Косилка шэрэдэг Баяр Аюшин тэрэнээ заһабарилхана нэгэдэлэйнгээ МТМ ошонхой. Ушар тиимһээ ургаса хуряагдаха хабаадуулагдаха орононойнгоо комбайнаа асараад, ногоо сабшажа байһаб,— гэжэ тэрэ хэлэб.

Эндэ механизаторнууд: звеное даагша ороно орононой комбайнаар ногоо сабшажа унагаана, Григорий Дандаров тармуур шэрэнэ, Баатар Жамбалов сабшалан ногооны тук болгон багсална. Ажалай ветеран Валентина Цыренбимбаева тогоошоноор хүдэлжэ, үдэртэ хоёр дахин халуун эдэ бэлдэжэ үгэнэ. Нэгэдэлэй үбһэдэ эдэ хоолоор— хилэмэ, тоһоор, мяха хүрпээ болон ланшаагаар хангахадаа, 50 процентыень ооһэдөө даажа абана.

Звеное даагшын мэдүүлһэнэй ёһоор, хэрбээ энэ коллектив

сабшалангай ургасын ханаһанда хүрэмэ юм. Манай эндэһээ ябаханда, бороо орожо эхилээд байгаа хэн.

Д. ДОНДОКОВ.
Мухаршэевэрэй аймаг.

ЗУРАГУУД ДЭЭРЭ: звеное даагша А. Ф. Симаков; үбһэһэн Баатар Жамбалов сабшаландаа.

Ц. ЦЫРЕНЖАПОВАЙ фото.

МОНГОЛДО ҮБҮЭ БЭЛЭДХЭХЭНЬ

Хягтын аймагай ажахынууд тэжээл бэлэдхэхэ аажала мүнөө бэрхэтэйхэн эрхэ байдалда үбһүүдээр байһа. Энэ жэлдэ сагай уларилһаа боложо, туха ногоон хайн бэшэ. Сүхэ гол шадарай нуга сабшалануудай ногооной яһала бараг хаань, харин үбһэдэ газарай ургаса ханаһанда хүрэбгүй.

хараалһан үбһээ нөөсэлжэ абахагүйн. Тиимэһээ хүршэ Монгол орон гаража, үбһэ бэлэдхэхээр түсэблэнэ.

"Родина" колхозой үбһэдэ табан звено даб дээрэ 300-гаад гектар газарай ногоо сабшажа, 2 мянган центнер үбһэ хүрилэб. Ургасын бираггүй байһандээрһээ таряашанай ажахынуудай "Заря", "Пограничный", Хягтын нэгэдэлнүүд, Ражуровой нэрэмжэтэ колхоз ойрын үдэрнүүдтэ Монгол орон баһал гаралсажа, үбһэ бэлэдхэхээр хараална.

Д. БАЗАРОВ.

БҮМБЭ НЮУГДАХАНЬ

Дээдэ-Онгостойдохи Хамбын хүрээндэ Дуйнхор дасанай, Сахиусадай дуганай бодхоогдохо луурида бумбэ нюулгын ёһолол, уншалга мүнөөдөр, үглөөнэй 10 цаһаа эхилэб. Энэ ёһолол уншалгы Еши-Лодой римбүүшэ, Далай-ламын Россиде байдаг шажанай түлөөлэгшэ Дамла Тинлэй, хамба лама Дамба, Жамбал-Ринчин хаарамба болон бусад бүтээгэ.

Энэ шадар бодхоогдохо байһан дуган байгша оной март харын хуушаар хайлаһан гэжэ уншагда мэдэнэ.

Гашуудалта энэ ушартай дашарамдуулан, майн 11-дэ Дээдэ-Онгостойдо телемарафон үнгэргэгдэжэ, Хамбын хүрээндэ шэнээр бодхоого гэжэ хараалһан сүмэ, дугануудай барилгада 360-аад миллион түхэриг хандиб хүзэгшэдэй, республикын предприяти, олын хэрэг эрхилэгшэдэй зүгһөө ороо хэн. Дуйнхор дасанай барилгы дүүргэгэрн мүнөөр гүйсэд хангаха уялга "Мотом" гэхэн акционернэ бүлгэм абанхай юм.

Н. ДАБАЕВ.

БУРХАНАЙ БҮТЭЭЛ— БАЙГАЛАЙ ЭРЬЕДЭ

Августын 6-7-8-най үдэрнүүдтэ Байгал далайн эрьедэ онсо шухала үйлэ хэрэг тохёолдобо. Ушарын гэбэл, түмэр замай Култушина буудал шадар оршодог Кабанскын аймагай соёлой таһагай амаралтын байшанда Далай-ламын шажанай түлөөлөгшэ Дамла Тинлэйн хүтэлбэри доро Улаан-Үдэһөө, республикын бусад нутагуудһаа, Эрхүү, Братск, Омск хотонуудһаа, Америкын Холбоото Штадуудһаа ерһэн хүзэгшэд гурбан үдэрэй туршада Богдо Зонхобын "Ламрим" гэхэн адарта зохёолой үдхээр даяан бисалгал бүтээгэ. Даяан бисалгал хоёр-хоёр часаар үдэрэй гурба дахин боложо байгаа.

Хамтын энэ даяан бүтээлые Улаан-Үдын "Арьяа-Баала" нэгэдэл үүсхэн эмхидхэжэ, дүн хамта 170-аад хүзэгшэд хабаада. Хүйшын үдэр Тинлэй багша Базар-Садын бүтээл хэхэ тухай заабари, лүн хүртөөгөө.

Гурбан жэлэй туршада таанадые дадхаан бэлдэжэ, Номой бүтээл саашадаа хэхэдтэй найдамтай эшэ үндэһэн болохо эхин хургаал олгохые оролдооб гэжэ Далай-ламын түлөөлөгшэ тэмдэглэ. Найдамтай эхи табингүй, саашадаа шууд дабишаань хэсүү. Энэниие булта ойлгожо, юрэ бусын, онсо шэдтэй хүнүүд болохо гэжэ яаран забдахаяа болёт. Мүнөө тарниин номой саг ербэ гэгшэ. Хойто зун Ямандагын ван табихаб. Шухала энэ үйлэ хэрэгтэ бүри мүнөөнһөө бэлдэжэ захалаты, сэдхэлээ эсбэрлэжэ, буян хуряагы гэжэ Тинлэй багша түгэсхэлдэнэ заяа.

Н. БАДМАРИНЧИНОВ.

МЭДЭЭСЭЛ

"Буряад Республикын Арадай Хуралай депутатуудай хунгалта тухай" Буряад Республикын Хуулигай зохиолуудан, Стеклозаводской хунгуулиин 63-дахы округһоо Буряад Республикын Арадай Хуралай депутата кандидатаар бүридхэлдэ абтаба гэжэ окружной хунгуулиин комисси мэдээсэ:

1957 оной мартын 11-дэ түрэхэн, Улаан-Үдэ хотодо ажаһуудаг, "Мотом" акционернэ бүлгэмэй генерална директор, хоёрдохи вице-президент Михаил Карлович ТУШЕМИЛОВ. "Улаан-Үдын шэлэй завод" акционернэ бүлгэмэй бүлэг хүдэлмэрилэгшэд дэбжүүлэб.

И. РЯБЦЕВ,

окружной хунгуулиин комиссиин түрүүлэгшэ.

Үнэ сэнгүүдэй асуудалнууд АНХАРАЛДА АБТАБА

"Харгыгаар ябаха билет тухай" 419-дэхи номерой тогтоолдо Улаан-Үдэ хотын мэр В. Шаповалов байгша оной августын 6-най үдэр гараа табиба. Пассажи́рско-автотранспортна 1-дэхи предпрятиин мэдэлэй автобусуудай хотын зонийе хангалгы найжаруулха талаар нэгэ түхэлэй транспортда (автобус) хуугаад ябаха биледүүды хүсэндэн үлөөхэ зорилгогойгоор энэ предпряти "маршрутна такси" гэхэн онол арга хэрэглэжэ, хотын зонийе хангадаг "маршрутна такси" ба юрын рейсэд гараһан автобус хоёрой түлбэрийн хоорондохи илгаае пассажирнуудай түлэбг болохынь тула энэ документ

наяхан баталагдан абтаба. "Маршрутна такси" гэхэн онол аргаар хүдэлдэг предпрятиин автобусуудта пассажирнуудай харгыдаа наадгүйгөөр биледээр хуугаад ябахынь Улаан-Үдын 1-дэхи ПАТП-гай директор В. В. Карпуков уялгалагдаа. Энэ тогтоолой дүүргэлтые хинан шалгахынь хотын мэрэй орлогшо А. П. Фирсовтэ даалгагдан байна.

Улаан-Үдэдэ ажаһууштад олон тоото гомдолуудта ба дурдахалуудта хотын захиргаан иигэжэ анхаралаа хандуулба гэжэ энэ документ үшөө дахин гэршэлэ.

Манай корп.

Адууна мал үсхэбэрилгэ - амин шухала асуудал

ШЭРҮҮБТЭР НООНОТОЙ ХОНИДЫЕ
ҮСХЭБЭРИЛГЫН ТҮРҮҮШЫН ШАТАНУУД

Дэлгүүрэй экономикын харилсаагаар хүдэлдэг болононоо хойшо хүдөөгэй байдал улам мууджа эхилэнхэй. Ажамидархын тула үйлдбэриллэн продукция худалдаад, олзо оршо оруула ёһотой хай юм.

баялигыг алдаха, үндэһөөрнүг хэжэ болоо хаа, бидэ, энэ халбарид хүдэлжэ байһан хүнүүд бултандаа эзмэтэй болохо жэшээтэйбди.

Мүнөө манай республикада бүхыдөө 9 мянган толгой шэрүүбтэр нооһотой эжэ хонид, элдэб үүлтэрнүүдэй 230 хуса харууһалагдажа байна. Нёдондо жэлэй намар Сутайн совхоздо 550 холимог үүлтэрэй эмэ зуһагууд отондо оруулагдажа, байһа ондо 500-гаад хурьтан абтаа.

Республикын гол халбари гэжэ хэлсүүдлэн хонин хүрэгний илангаяа үүлэй 5-6 жэлэй хугасаа соо эрид хороогдобо. Манай колхоз, совхозуудай, хүдөө ажахын предпритинуудай "сагаан алтая" худалдажа, олзо оршо оруулдаг байһыень марталтай аал? Харин мүнөө нооһонхой худалдан абалгын үнэ сэн паклиин сэнтэй болоһонхойнь мүн лэ эли.

Нарин нооһо үйлдбэрилжэ, олзо оршо олохоёо болёобди гэхэн шалтаг урдаа бариһан зарим ажахынууд үүлэй хэдэн жэлэй туршада дулаан дэгл оёхо арһа, хибэс нэхэхэ, һэеы гуталнуудта хэрэглэгдэхэ шэрүүбтэр нооһо үгэдэг ондоо үүлтэрэй хонидые үсхэбэрилдэг болохо талаар хэмжээнүүдые хараалжа, үйлдбэридөө нэбтэрүүлжэ захиһан байна. Иимэ үүлтэрэй хонид манай нооталуудай эрхэ байдалда таараха, эдэһидэ тиимэ дулаан байра түхээрһэнэй балай хэрэггүй, ноосэлһэн тэжээл эхээр гаргашалдаггүй, түхээрээн жэл соо бэлшээрэйдэ ябажа, үл хоолоо оложо элдэг мал манда тон хэрэгтэйл.

Байһа ондо долоон ажахыда искусственна ондо аргаар үржүүлгэ хэгдэхэ юм. Гол түлэб Сутайн совхоздо, Удын предпритида, Баян-Голой эблэдэ анхаралаа хандуулжа, үрэ абаха станцинуудыг нэхээр түсэблэнэбди. Эндэ бидэ кучугурай үүлтэрэй хусануудые үргэнөөр хэрэглэхээр хараалнабди.

Хониной килограмм мяханай худалдан абалгын сэн 10000 түхэригтэ хүрэнгүй. Харин гаргашаны арбаад дахин дээнжэ байна ха юм. Иимэ эрхэ байдалда хонин хүрэгые үсхэбэрилжэ, ажамидаржа ажагууха гэһэнэнай угаа орёо болонхой.

Республика соогоо түрүүлэн Мухар-Шэбэрэй аймагай Сутайн совхоздо энэ хүдэлмэри ябуулагдажа захиһан байна. Тарган өөхтэй, томо һүүлгэй казахай, һүүдэнь байдрагай, мүн кучугурай шэрүүбтэр нооһото үүлтэрнүүдэй хусанууды асаржа, нарин нооһото үүлтэрэй буряад түхэлэй эжэ хонидо ототой болгоо. Хойто жэлын тэдэнэй түлнүүдынь бүридхэдэ абаад, саашадань өөһдэ хоорондонь холижо, үсхэбэрилжэ эхилһэн байха юм. Энэ хүдэлмэрийн түрүүшын дүнгүүдынь харахада, хурьгадынь эсэгэнээрһингээ түхэл шэнжэ тэрэ заңдань абанан, бэсэр томышье, сулашые, шэрүүбтэр аад, саб сагаан үнгэтэй нооһотой һэн. Иимэ хонид үбэлэй хүйтэниие, хабарай хагсуе ядамаггүй дабажа гараба.

Энэ жэлдэ шэрүүбтэр нооһотой зуун эжэ хонин бүриһөө 76 хурьга абажа түлжүүлбэбди, толгой бүхэнһөөнь 1,5 - 1,7 килограмм нооһо хайшала абабабди. Энэ үүлтэрэй хусанууд Воронежско областһоо асарагданхай юм.

Эндэһөө манай республикын хэдэн үеын эрдэмтэдэй, мэргэжэлтэдэй, хониндой хэдэн арбаад жэлэй хугасаа соо оролдожо, биһ болгоһон забайкалийн нарин нооһото үүлтэрэй буряад түхэлэй хонидоо үсөөлжэ байһамнай харамтайл даа.

Эдэ үүлтэрнүүдэ саашадань зүбөөр эрхилжэ шадаа хаа, һайн шанартай тарган мяха, хибэс нэхэхэ ута шэрүүбтэр нооһо, элдэб дулаан, үбэлэй гоё дэглүүдые оёхо арһа эхээр абадаг болохо арга манда биһ. Энэ хэрэгтэ бага найдамтай үндэһэн табигданхай гэһэ.

Үндэһөөрөө үгы болгогдожо байһан халбарына аршалан хамтарла хэрэгтэ Буряад Республикын Правительство аичаралаа хандуулжа, хубитгана оруула ёһотой гээд хашааар. Тээд даб дээрэ бедото хэмжээн абтанагүй.

Түгэсхэлдөө юу нэмжэ хэлэхэб гэхэдэ, Москвагай Скрябиний нэрэмжэтэ ветеринарна академийн профессор, ветеринарна эрдэмэй доктор, манай нооталай аха захатан Пима Цырендондоковой хүтэлбэри дөрө шэнжэлэлгын энэ орёо хүдэлмэри эрхилэгдэнэ. Хүдөө ажахын министрствһээ биг малай үүлтэр һайжаруула үйлдбэрийн "Бурятское" нэгэдэлһээ Балжыйима Данажамсов хөөр шухала хэрэг эрхилэхэ харууһалгатай ажал өһөздөө даажа абанан байгаабди. Түрүүшынэй шага дабадаба. Саашанхи ажал хэрэгһингээ хайшаа хубилгынь һүүлдэ жэл үшэрһөн хойно би хоорэжэ үгэнэ бээб.

Росиин Федерацийн Правительствон зүгһөө хонин ажалье һайжаруула галаар зарим тэды хэмжээ ябуулгануудай абтаа гэһээ һааны, энэ халбарини саашанхи хүгжэлтэдэ туһаламжа болгогдон, мүнүн зөөри үгтэхэ зэргэтэй байгаа бшуу. Республикынга

А. БОРОНЦОВ,
Буряад Республикын Хүдөө ажахын болон эдээ хоолой министрствын эрдэм-шэнжэлэлгын таһагай ахалагша зоотехник.

ҮБШЭ ХАМШАГНАА ХАМГААЛХА

Ганса мүнөө бэшэ, хэсэдэшые хүдөөгэй ажахынуудта адууна малые элдэб үбшэн хамшагнаа хэргылхэ, хамгаалха, сэг сооны эмшэлхэ гэһээ эгээд хурсаар табигдадаг асуудалнуудай нэгэн байһан. Урдан хэдэ олон шухала хэмжээнүүдэй абтажа байхадань, колхоз, совхозуудта, бусад ажахынуудта үхэр, хонид, адуун, гахай, шубуун, элдэб халдабарита, халдабарита бэшэшые үбшэнһөө боложо, гарза хоролтодо ородог, экономикаческа талаараа горитой хохидолшые ушарууддаг байгаа.

моридто халдабаритай анемия гэжэ үбшэн, Задын, Ивалгын, Баргажанай аймагуудта хусануудта эпидидимет үбшэн, Хэжэнгын, Хурамхаанай, Мухар-Шэбэрэй аймагуудта хонидто хамуу үбшэн биһ гэжэ тодорюулагданхай.

мэргэжэлтэдэймнай тоо арай гэжэ 408-да хүрэнэ. Аяар 144 хүн дугалдана. Иимэ байхадань ветеринарне хүдэлмэрилэгшэд адууна малые элдэб үбшэнһөө хэргылхээр тэдэндэ тарилга сэг сооны хэжэ үрдинэгүй, хүнэ хүрэнэгүй.

мүнгөөрнь арай-шамай гэжэ машина, техникэсэ ябуулжа, бага зэргэ эм дом худалдажа абанабди. Гэбэшые манһаа ветеринарна хангалга абанан ажахынуудта, зондошые сэг сооны түлэхэ мүнүн баһал байнагүй.

хэлсэгдэжэ, зарим тэды шийдхэбэрийнүүд абтаа һэн. Түбхын түрүүн аймагуудта ветеринарна албанай эмхи зургаанууд али болохо туһаламжа үзүүлхэ, илангаяа адууна малые эмшэлхэ, үбшэнһөө хэргылхэ хэмжээ ябуулгануудта түрүүшын элжэндэ сэг сооны мүннэ номолхо, аймагуудай ветеринарне хүдэлмэрилэгшэд мүннэ хорроо, албанай бүридэлгэ хубилгаха хэргыи боллоо гэхэн шийдхэбэри абтаа юм.

Гэхэтэй хамта үүлэй жэлнүүдтэ тэрэл үнөөхи мүннэ зоориин дугамагнаа ветеринарна албанай арга боломжын тон тулюур болоходо, республикын олохон аймагуудта малай үбшэлхэ, гарзалаа ушар буршлые олон болоо гэхээр. Тусхайлбал, 1995 ондо элдэб үбшэнһөө боложо, бүхыдөө 22 мянган үхэр, 115,7 мянган хонид, үсөөн бэшэ гахай, адуу моридшые гарзалаа. Тэрэнэй хажуугаар малай зарим аюултай халдабарита бүришөөр үбшэлхэ ушаршые үзэгдэнэ.

Энэһингээ гадна харууһа, тэжээлэй хангалтагүй муу шанартай тэжээл эдһэн, минеральна зүйлнүүдэй дугалдан дээрэнһээ адууна малай халдабарита бэшэ үбшэнһөө боложо, гарза хоролтодо орохонь баһал түргэдэнхэй. Тээд тиимэ малые сэг сооны эмшэлжэ абаха, аргалха гэхэдэ, эм дом дугалдана. Нёдондо республика соо эм дом худалдажа абаха, хэрэглэхэ хэрэгтэ малай услвоно толгой бүхэндэ оройдоол 2500 түхэриг мүннэн гаргашалдаа. Тэрэнһээ байтагай олохон ажахынууд ветеринарна албануудаа хааха, ветврач, ветфельднер гэхэ мэгэ тушаал барижа байха аргагүй шахуу болонхой.

Нёдондо 41 янзын үбшэнһөө хэргылхээр үмсын, хамтын 700 мянган үхэртэ, 165 мянган хониндо 2,5 мянган гахайда, 82 мянган адуу моридто элдэб эмээр тарилга хэгдэһэн байна. Халдабарита хамуу, гельминтоз, арһанай гуур, бусад хорхойнуудые үгы хэлын тула олохон мал угаагдаа.

Сэхыень хэлэхэдэ, дэлгүүртэ зоной асарһан мяха, мяханай зүйлнүүдые шалгажа, тамгалһанһаа ороһон мүннээр лэ ветеринарна албан гол олзо оршо оруулна гэхэдэ, болохо. Нёдондо республикын Правительствон таһалжа үгэһэн 1 миллиард түхэриг мүннээр диэлэнхийиень малай зарим үбшэ аргалха хэрэгтэ гаргашалаабди. Гэбэшые энэй баһал хаанашые хүрөөгүй.

Мүн тусхай транспортын тухалдажа абахын тула ветеринарна албан дээрэнһээ 500 миллион түхэриг мүннэ номолхо гэжэ Буряад Республикын Правительствода ханданхай байнабди.

Энээн дээрэнһээ адууна малые элдэб үбшэнһөө хэргылхэ, эмшэлхэ хэмжээ ябуулганууд бодотоор бэсэлүүдэгдэнгүй гэхэдэ, болохо. Хараад үзээл даа. Республика соо бүхы 470 мянган услвоно толгой малай байхада, ветеринарна

Энэһингээ гадна "Буряад Республикын ветеринарна албан тухай" тусгай хуулийн проект зоёогдоно гэжэ байна.

Хэды тиигэбэшые, бүхы дээрэ ветеринарна албанай хүсэн, арга боломжо хаанашые хүрэнгүй. Мүннэн сангай талаар оройдоол 50 процент хангалданхай байхадаа, материално-техникэсэ һайн үндэһе һуури түхээрхэ, хэрэгтэй барилга хэжэ, б а й р а н у д ы е заһабарилхадань, элдэб түхээрэлгэ, хэрэгсэлнүүдэ шэнжэлхэ, эм дом, шэнэ юмэ хүсэд хүрэхор худалдажа абаха аргагүй.

Мүнөө иигээд бүхы адууна малай зунай бэлшээрэдэ гаргагдаад байхада, тэдэниие эмшэлхэ, үбшэнһөө хэргылхэ хэмжээ ябуулгануудые бүри эдэбхижүүлхэ шухала байна. Тээд даб дээрэ эм дом, элдэб препарадуудые худалдажа абаха мүннэн үгы байжа хашана.

Эдэ бүгэдэ эсэстээ адуу үрэ үгэхэл ёһотой гэжэ найдагдана. Саашадань манай албанай ходо ший ахир муу байдалда байһ болоо һааны, адууна малые ашаг үрэтэйгөө үсхэбэрилхэ, тэдэһингээ продукт эхээр абаха арһа ха юм.

Тээсгэн хабар республикын Хүдөө ажахын болон эдээ хоолой министрствын коллеги дээрэ ветеринарна албанай хүдэлмэри, гол зорилгонууд тухай асуудал харагдажа,

А. СОКОЛОВ,
Буряад Республикын Хүдөө ажахын болон эдээ хоолой министрствын ветеринарна таһагай ахамад ветврач.

Манай тайлбар

Газарнай бидэртэе тэжээгэ байгааише, байнааршые, харин хүүдэгэй зондо энэ хэлэгшэ үгэнүүд сэхэ хабаатай гээшэ. Гансал тэдэнэр газар дээрээ хүдэлдэг хадаа тэрэнээ мэдэгдээ абха эзэмдэхэ, эзэн болохо ёһотойшые, эрхэтэйшые байна ха...

залог болгон барюулха эрхэ эдээндэ олгогдоо. Танай хубита газартнай - айхабтар өхэ аад, сэгнэшэгүй зүйл боложо үгэнэ ха юм. Түрэл нютагтаа үнэн сэхээр, мүн лэ найнаар ажаллаһанайтнай түлөө гүрэн түрөөе үгтэһэн хайрашагнал гэжэ тэрэнээ тоолохо ёһотойт. Элдэбын политикуудай үгэдэ оронгүйгөөр, өөһэдынгөө эрилтэ аршалан хамгаалжа

аймагай комитедтэ бүридхэлдэ орохо ушартай болоно. Арендаторнууд газарайнгаа налог өөһэдөө түлэхэ юм. Үнэгүйдүүлжэ, "гурбан тонноубһөөр" газараа үгэжэ бү байгты. Рентэ - энэмнай юун гээшэб гэбэл, эзэдтэнь ороһон олзо оршонь гү, али бүхынаһан соогоо хэрэглэһэн хубинь болоно. Ямаршые эрхэтэдтэй гү, али эмхи

Үхи хүүгэдтэй, бэээр сулашаг хүнүүд хубита газараа юрэл балай худалдадаггүй, угайнгаа зөөри болгожо үлөөдэг байна бшуу.

Уг залгамжалан үгэхэ тухай. Ганса түрэл түтим бэшэ, мүн хаанашые хүдэлдэг, ажаһуудаг хамаагүй, Россин ямаршые эрхэтэн уг залгамжалан абаха эрхэдэ хүртэхэ эрхэтэй юм. Танай захяа бэшэг орхибол, уг залгалан абагша нютагай захиргаанда ба газарай нөөсын талаар комитедтэ энэ асуудал шийдхэхыень дары хандаха ёһотой. Энэ хэрэгые хүсэндөө орохын тула 60 миллион түхэриг түлэгдэхэдөө, налогоор тохогодохогүй болоно. Хахад жэлэй турша соо уг залгамжалан абаха хэрэг дүүргэгдэжэ, хүсэндөө орохо ушартай.

Россин ямаршые эрхэтэдтэ бэлэг болгон бариха эрхэ олгогдонхой юм. Хэлсээ баталаад, Газарай нөөсын талаар комитедтэ бүридэлдэ абтаха. Энэ хэрэг саг дары хүсэндөө орохо ёһотой. Бэлэг болгон барихада, гаргашалагдаһан 6 миллион түхэриг мүнгэндэ налог баһал тохогодохогүй. Энээн дээрэ 3-һаа 10 процент хүртэр налог абтаха байна. Тэрэндэ анхаралтай байхат.

Газарайнгаа зарим хубиены ондоо зөөрээр гү, али ондоо участогаар андалдаха гэбэл, тиимэ дуратай хүниие олоод, хэлсээ баталжа, газарай нөөсын талаар комитедтэ бүридхэлдэ орохо болоно.

Урьһаламжын мүнгэ абаха гэбэл, банкда газараа залог болгон бариха гээшэ угаа орёо хэлсээн гэжэ тоологдодог юм. Тэрэнээ банктэй өөһэдтэйн хэлсэжэ, хүсэндэнь оруулха болоно. Абаһан урьһаламжынгаа мүнгэ саг соонь тэхэрюулжэ шадаагүй һаа, газараа банкда алдаха ушартай болохот. Энэ хэлсээн мүн лэ газарай нөөсын талаар комитедтэ бүридэлдэ абтаха ёһотой юм.

"Сельская жизнь" газетэһээ Д. Дондоков оршуулба.

ӨӨНЭДЫНГӨӨ ХУБИТА ЯАГААД ХЭРЭГЛЭХЭБ?

Хубита газар гэшнэмнай таряашанай одоол эгээл найдамтай алта мүнгэнһөө үгээр һанагдаха зөөри боложо үгэнэ бшуу. Россин Президентын абаһан эрхэтэдэй Конституциин эрөөр газар эдлэхэ эрхээ өгүүлжэ тухай" Зарлиг дотор хуули ёһоной ямар хэм үлэмжэн хараалагданхай юм?

ХУБИТА ГАЗАРТА ХЭД ХҮРТЭХЭ ЭРХЭТЭЙБ?

Ажахынуудайнгаа мүнөө байһан газар дайдада ажаһуудаг колхознигууд, совхозуудай хүдэлмэрилэгшэд, пенсионернууд нэн дээрэ хубитала абаха эрхэтэй юм. Эдэ колхоз, совхозуудые таряашна талаар хангадаг үлэмжэн эрхэтэй байһан солдадууд, студентнууд, фермернууд гадна 1992 оной зарийн 1-һээ итадай ажаһуудоһонһоо боложо, ажаһууһаа гараһан улад энэ эрхэтэй хүртэлсэхэ байна.

ХУБИТА ГАЗАРАА ЯАГААД АБАХА БОЛОНОБ?

Өөһэдынгөө хубита газарай үнэмшэлгэ абаагүй хүүдэгэй зондо энэ хэлэгшэ үгэнүүд сэхэ хабаатай гээшэ. Гансал тэдэнэр газар дээрээ хүдэлдэг хадаа тэрэнээ мэдэгдээ абха эзэмдэхэ, эзэн болохо ёһотойшые, эрхэтэйшые байна ха...

хүнүүд (тиимэ улад миллион шахуу байха) нютагайнгаа захиргаанда (урдандаа байһан сельсоведтэ) мэдүүлгэ үгэхэ болоно. "Мини үмсын мэдэлдэ тиимэ участок газар үгэхыетнай гуйнаб" гээд мэдүүлгэ соогоо бэшэхэт. Тэрэ мэдүүлгыетнай хуулиин ёһоор һарын турша соо хараха ёһотой юм. Газарай нөөсын талаар аймагай комитет (аймагай түб һууринда байдаг) үнэмшэлгыетнай танда түлөөһэгүйгөөр үгэхэдөө, участогайтнай хилиены зуража харуулһан түсэб үгэлсэхэ ушартай.

ӨӨРЫНГӨӨ ГАЗАРТА ТАРЯАШАН ЮУ ХЭХЭ ЭРХЭТЭЙБ?

Үмсөөрөө гараһан ондоо фермернуудэй, таряашанай ажахынуудай ба хүдөөгэй ноёд найдай (колхозой түрүүлэгшын, акционернэ бүлгэмэй хүтэлбэрилэгшэдэй) зүбшөөлгүйгөөр гансал тусхай зорилготойгоор ондоо болгон хубилгангүйгөөр (таряалан заандаа үлэхэ ёһотой) ба хари хүндэ худалдангүйгөөр өөрынгөө хубита зөөрээрээ юушые хэхэ эрхэтэй юм.

Зөөрин эзэн газарайнгаа зарим хубиены арендээр гү, али бүхы наһан соогоо хэрэглэхыень рентын хэлсээгээр үгэхэ, пайн жасада дамжуулха, бэлэг болгон бариха, үхи хүүгэдтэ үгэнэн захяа орхиго, банкда

шадаа һаа, газартнай танаа тэжээжэ шадаха, үтэлһэн наһаяа нам даруугаар, амгалан тайбан, ханганги дүүрэн байдалда үнгэргэхэ байна ха юмта.

Зүгөөр манай таряашад өөһэдынгөө эрхэнүүдые муугаар мэдэдэг дээрэһээ тэрэнээ аршалан хамгаалжа шаданагүй. Бээ мэхэлүүлхэгүйн тула яаха ушартайб? Президентын Зарлиг дүүргэхын тула та өөрөө, таряашан, эрхэтэн юу хэхэ ёһотой болонобта? Нэн түрүүн иимэ "үгы" гэнэн гурбан дурадхалда анхаралаа хандуулха шухалада тоологдоно.

Газараа нөөргэнь гэхэрюулжэ абаха эрхэгүйгөөр үгэнэнэй огто хэрэггүй.

Мүнгэ зөөрээр, продуктуудаар ба хангалга тухаламжаар тоосоогоо хэхэ гуримда гараа табингүйгөөр хубита зөөриее ондоо хүндэ найдажа үгэхэгүй.

Бүхы эрхэ мини талада гээд занан айлаһанай баһал үлүү гэжэ һанагдана.

Хүдөө ажахын ямаршые шэглэлтэй предпрятида гү, али фермертэ газараа арендээр үгэхэдэ болохо. Найдамтай арендатортай хэлсээ баталхадаа, болзорыень (гурбан жэлһээ доошо бэшэ) тодорхойло, түлбэриень (мүнгэн һаань, хэды түхэриг түлэхыень, ямар продуктуудые, ямар хангалга хэхыень) хэлсэхэ, удаань газарай нөөсын талаар

зургаантай хэлсээ баталхаар өөрөгүй. Зүгөөрэнэхэлсээгээ газарай нөөсын талаар комитедтэ бүридхэлдэ абаха ушартай юм.

Газараа пайн жасада оруулхада, эзэдын тэрэнээ нөөргэнь абаха болзорыень хэлсэхэ болоно. Иимэ эрхэгүйгөөр жасада оруулхада, бээ эһол даа. Зүгөөр иимэ ушарта эзэдын өөһэдынгөө мэдэлэй газарһаа хэтын хэтэдэ хахасаха ушартай болоно. Юрын, гэнэн улад эндэ одоол хохидодог байха юм. Өөһэдынгөө баялиг иигэжэ гэнэдэжэ, алдажа бү орхигты. Газараа ондоо хүндэ үгэхынгөө урда тээ найнаар бодожо, шэбшэжэ үзэхэ ёһотой.

Худалдаха тухай. Газарай эзэд болоһон хүнүүд нэн түрүүн хүршэнэртөө, нютагайнгаа зондо гү, али хүдөө ажахын предпрятида (АО, колхоз, нэгэдэл, эблэл) дурадхаха болоно. Танай табиһан сэнгээр худалдажа хэрбээ абаагүй гээшэ һаань, хари хүнһөө бэшэ Россин ямаршые эрхэтэдтэ тэрэнээ дурадхаха эрхэтэйт. Мүнөөнэй юрын сэн хайшаа байнаб гэбэл, нэгэ гектар газар 1 миллион түхэригтэ хүрэнэ. Газар худалдажа абаха хүн худалдаанай ба худалдан абалдын тусхай хэлсээ баталхын тула 150 мянган түхэриг түлэхэ ёһотой юм.

Энэ хэлсээгээ шадаал һаа, нотариальна контородо үнэмшэлүүлжэ абаха шухала.

ЗОНОЙ АША ТУҺАДА

ҺҮҮЛЭЙ ЖЭЛНҮҮДТЭ манай республикын ниислэл хотын элдэб районнуудта "Мотом" гэжэ акционернэ бүлгэмэй магазинууд нээгдэжэ, хүн зоной аша тухые үргэнөөр хангалсана гээд тэмдэглэлтэй.

"Мотом супер-маркет" гэжэ ехэ магазин Октябрьска районной Лебедевэй гудамжада нээгдээ һэн. Эндэ эд бараанай, эдэ хоолой зүйлүүдэй магазинууд биш. Табигдаһан эд бараан голтүлэб харин ороннуудаа, тэрэ тоодо Италиһаа, Германиһаа, Австриһаа асарагадаг байна. Сэхыень хэлэхэдэ, эдэ эд бараан зарим тэды үнтэйшые һаа, һайн шанартай байһаараа шалгарна гэлсэжэ худалдан абагшаад хэлсэдэжэ.

Үшоо нэгэ иимэ магазин зунай эхээр Бабушкинай нэрэмжэтэ гудамжада нээгдээ һэн. Эндэ мүн лэ эд бараан, хубсаһа хунар, эдэ хоолой зүйлүүд элбэгээр табигданхай. Наймаалагиадаар хүдэлдэг басагад һара хахадай турша соо мэргэжэлээ дээшлүүлһэн байгаа. Тингэжэ шангахан шалгалта барихан басагад наймаалагиадаар хүдэлжэ эхилэнхэй. Магаһинай хүдэлмэрилэгшэд нэн түрүүн хүн зоной аша туха хангахые оролдоно.

ЗУРАГДЭЭРЭ (зүүн гарһаа): наймаалагиада Ольга Иванова, Алёна Думнова.

Ц. ЦЫРЕНЖАПОВАЙ фото.

Эрхэтэ Раднаев,
Россин Эргэм Нуралсалай академиин
гэшүүн-корреспондент, профессор

ЭХЭ ХЭЛЭН ТУХАЙ БОДОЛНУУД
(Багшын булан)

Би энэ статья соо юу хэлэхэ
гээби гэхэдэ, буряад
литературна хэлэн ба тэрэнэй
хүгжэлтэ тухай
нанамжануудаа хубаалдаха гээ
хүм. Иимэ асуудалнуудта
тогтохо байнаб: 1)литературна
хэлэн тухай; 2) буряад
литературна хэлэнэй түүхэ,
тэрэнэй үүргэ; 3) нотаг
хэлэнүүд ба тэдэнэй гол түдэб
онсо илгаанууд; 4) нотаг
хэлэнүүд - литературна хэлэнэй
баялиг.

БУРЯАД
ЛИТЕРАТУРНА
ХЭЛЭН

1. Литературна хэлэн
гээшэмнай бүхы литературнада
хэрэглэгдэдэг, улас түрын, уран
зохёолой, хургуулин, радио,
телевиденийн, номой, театрай
хэлэн юм. Литературна хэлэн
гээшэ үндэһэн хэлэнэй эгээл
дээдэ шатань, хүгжэһэн,
мүлигдэһэн шатань юм.
Литературна хэлые уран
зохёолшод, эрдэмтэд,
журналистнууд, багшанар,
артистнууд, дикторнууд
хүгжөөдэг, мүлидэг гээшэ.
Литературна хэлэн хоёр янзын
байдаг: бэшэмэл ба аман.
Бэшэмэл литературна хэлэнэй
дүримүүдые орфографи, аман
хэлэнэй дүримүүдые орфоэпи
гэжэ эрдэмтэд шэнжэлжэ,
зохёодог гээшэ. Литературна
хэлэн оорын дүүргэдэг
үүргэтэй ба нормотой байдаг.
Нормынь заабол дүүргэхэ,
эбдэхгүй, баримталха,
нормодонь нургаха ёһотойбди.

2. Буряад хэлэн, тэрэнэй
литературна хэлэн үинэй,
баян түүхэтэй юм. Буряадууд
"буряад" гэхэн нэрэеэ үинэй
абанхай гэжэ мэдээжэ.
Буряадууд 17-дохи зуун жэлдэ
угсаатан (ородоор народность)
боложо тогтоһон гэжэ
литература соо хэлэгдэдэг.
Буряадууд "буряад" гэхэн
нэрэеэ 17-дохи зуун жэлһээ
нургаагүй урид абанан юм.
Буряад угсаатан (народность)
нимэ дүрбэн отогуудһаа бии
болоһон: хори, эхирэд, булагад
ба хонгоодор. Цонгоод,
сартуулинууд буряад угсаатан
(народность) тогтоолгодо
хабаалдаггүй. Урдань,
урданай урда сагта буряадууд
отог отогоороо ами амидаа
һуудад, зөөжэ, нүүжэ ябадаг
байгаа. Өөрын тусхай хэлэтэй
(ородоор племянной язык)
байһан юм. Хожомынь,
угсаатанай (народностиин)
тогтоходо, буряадууд нэгдэжэ,
нэгэ һуури байратай,
ажайхтай, соёлтой боложо, суг
һуужа эхилээ. Буряадуудай
түгэжэ нэгэ угсаатанай
(народностиин) хэлэтэй
болоходо, отог хэлэнүүд тэрэ
хэлэн соо нотаг хэлэнүүд
болоһон гээшэ. Тиигэжэ
буряадууд мүлигдэһэн, нэгэ
адирхуу хэлэтэй болоһон юм.
Дэлхэй дээрэ мэдээжэ
монголшо эрдэмтэн Г.Д.
Санжеевэй ханалаар, мүнөө
үедэ буряад хэлэн нэгэн адли,
95-96 процентивь адли, бүхы
буряадуудта ойлгосотой.
Үнэхөөрөөшье, нотаг хэлэнүүд
соо үгэнүүдэй үндэһэн,
суффикснүүдынь адли байдаг
(гэшхүүр - гэшхэ, дамжуур-

дамжа, шэрбүүр-шэрбэ,
шоогой-шоо гэжэ ямаа тууха
абяа дууряһан үгэһөө
гаранхай). Хожомынь, совет
үедэ, Буряад Республикын
тогтоһонхой һүүдэ, гуша гаран
онуудаар буряад угсаатан наци
болоһон, саашадаа хүгжэһэн
национальна хэлэтэй, соёлтой
болоһон түүхэтэй.
Национальна хэлэнэй дээдэ
шатань, саашадаа хүгжэһэн,
мүлигдэһэн хэлэнийнь
литературна хэлэн болоно.
Буряадууд революциин урда
бэшэгдэһэн баян литература,
зохёолнуудтай байһан гэжэ
мэдээжэ (угай бэшэгүүд, А.
Доржиевай, Р. Номтоевой, Б.
Барадинай зохёолнууд,
үзэгдэлнүүд г.м.) Эдэ
зохёолнууд хуушан монгол
үзэгүүдээр хуушан монгол
хэлэн дээрэ бэшэгдэһэн юм
гэхэн нанамжа байгаа. Эдэ
зохёолнуудые бэшэгээд
зохёолнуудай хэлые
зорюута буряадшаддаг
байгаа (фонетикэ, графика,
орфографи, грамматика,
лексикэдэ буряад хэлэнэй
юмэнүүдые, зүйлнүүдые
орууддаг байһаа). Энэ зорюута
оруудалдаһан хэлэнийнь
хуушан монгол хэлые муу
мэдэдэг, үзэг бэшэггүй
хүнүүдэй бэшэһэн хэлэн гэхэн
буруу нанамжа эрдэмтэдэй
дунда байгаа (эрдэмтэ Ц.Б.
Цыдендамбаев). Эрдэмтэ
Д.Н. Доржиев докторско
диссертаци соогоо үргэн ехэ
материал дээрэ энэ нанамжые
буруу, хэлэнийнь хуушан
буряад бэшэмэл литературна
хэлэн гэжэ үнэншэмөөр
тайлбариллаа.

ХЭДЫ, ЯМАР
ШАТАНУУД
ДАБАГДААБ?

БУРЯАД ЛИТЕРАТУРНА
хэлэмнай олон шата дабаһан
түүхэтэй. Революциин һүүлээр,
Буряад Республикын тогтоод
байхада, литературна хэлэ
зохёолго, тэрэнэй үндэһэ
һуури, алфавит ололго
шухалын шухала асуудал
болоһон юм. Тиигээд энэ хэсүү
асуудал гэгтэ зүб шийдхэгдэжэ
шаддаггүй, олон дахин
суглаанууд дээрэ хэлсэгдэжэ,
оло дахин үндэһэнийнь,
алфавидынь хэлэгдэһэн
байна.

Буряад литературна хэлэн
хоёр шага шаталһан юм:
хуушан монгол ба мүнөө үсын
хэлэн. Хуушан монгол хэлэн
бии болоһоор үинэй, аяар 12-
13-дахи зуун жэлдэ бии
болоһон байна.
Монголоведенидэ хуушанай
монгол хэлэн иимэ гурбан үе
гараһан: нэгэдэхинь - 13-дахи
зуун жэлэй һүүл болотор; энэ
үедэ тус хэлэн гүрэнэй
хэрэгсэлдэ хэрэглэгдэдэг
байгаа, хоёрдохинь үе - 15-16-
дахи зуун жэлэй үе. Энэ үедэ
тус хэлэн дээрэ буддын
шажанай зохёолнуудые
орнууддаг байгаа; гурбадахи
үе - 16-дахи зуун жэлһээ
эхилнэ. Энэ үедэ хуушан
монгол хэлэн горитойхон
хубилалгада ороо (үгэнүүдэй
дүрсэ хубилаа, шэнэ үгэнүүд
ороо, алфавидай үзэгүүд
хубилаа). Энэ үедэ классическа

монгол хэлэн тогтоһон юм.
Хуушан монгол хэлэн хуушан,
номой хэлэн байһан юм.
Тиимэхэ аман, ярянай
буряад хэлэндэ таарадаггүй,
ойлгосогүй байгаа. Тус хэлые
буряад литературна
хэлэнэйнгээ үндэһэ һуури
болгожо абанан байгаабди. Энэ
үедэ хуушан монгол хэлэн
дүүргэдэг үүргэеэ үргэн ехэ
болгоо. Тус хэлэн дээрэ уран
зохёолнууд, номууд бэшэгдээ,
барлагдаа, хургуулида
хэлэгдэжэ эхилээ. Энэ үедэ
Х. Намсараевай, Б. Абидуевай,
Ц. Дондубонхой болон бусадай
уран зохёолнууд, үзэгдэлнүүд,
хургуулиин номууд
хэлэгдэжэ, хургуулида
заагдажа эхилээ. Тус хэлэнэй
олоңхи үгэнүүд, тэдэнэй
дүрсэнүүд хуушан буряад
хэлэнэй үгэнүүдтэ таарадаггүй
байна гэжэ дээрэ хэлэгдээ.
Жэшээлхэдэ, улаган (улаан),
агуула (уула), чилагуун
(шулууи). Тус хэлэнэй алфавит
мүн баһа дугуу дундануудтай
байһан. Жэшээлхэдэ, аялан
абяануудые тэмдэглэһэн
үзэгүүд гурбан янзаар
бэшэгдэдэг (үгын эхиндэ,
дунда, һүүлдэ): а-э, о-у, о-ү;
хашалган абяанууд (и-ч, дж-дэ
гэхэ мэтэ) нэгэ адли үзэгүүдээр
бэшэгдэдэг байһан юм. 1926
ондо республикадамнай
соёлой асуудалаар
национальна суглаан болоо.
Энэ суглаан иимэ тогтоол
гаргаа: 1), хуушан монгол
хэлэнһээ арсажа болохогүй,
тус хэлэн бүгэдэ монголнуудай
хэлэн; 2) буряад литературна
хэлэнэй үндэһэн болгожо,
халха-монгол хэлэ абаха; лата
бэшэгтэ оролгые эрдэмэй
талаһаа шэнжэлжэ һайнаар
үзэхэ; 3) буряад хэлэн бээс
даһан амяараа монгол хэлэн
бэшэ, нэгэл нотаг хэлэнийнь
болохо.

1926 ондо Баку городто
тюркологиудай съезд болоһон
юм. Тус съезд лата бэшэгые
Россиин олон нацинуудта абаха
гэжэ дуралдаһан байна. 1930
ондо орфографическа (үзэг
бэшэгтэй) суглаан болоо. Энэ
суглаан буряад хэлэнэйнгээ
алфавит болгожо, лата бэшэг
абаха гэхэн тогтоол гаргаа. Тус
тогтоол дээрэ үндэһэлэн,
"Буряад-Монголой үнэн"
газетэеэ, хургуулиин
номуудые, уран зохёолнуудаа
лата бэшэг дээрэ бэшэжэ
эхилээбди. Лата бэшэг хуушан
монгол бэшэгтэ орхоодо, иимэ
һайн талатай байһан юм: тус
алфавит буряад хэлэнэй
фонетикэдэ дүтэрхыгөөр
зохёогдоо, хуушан монгол
үгэнүүдэй хуушан дүрсэнүүд
хубилагддаа (улаган-улаан).

Энэ суглаанда хабаадагшад
буряад хэлэнэй алфавидые
лата байха, зүгөөр
грамматикань халха-монгол
хэлэнэй, лексикэдэнь бүхы
монгол хэлэнүүдэй үгэнүүд
орохо, шэнэ буряад
литературна хэлэн бүхы
монголшуудта ойлгосотой
байха гэхэн тогтоол гаргаа. Энэ
нанамжые дэмжэгшэд
хожомынь "панмонголист-
нууд" боложо, 1937 ондо
хюдуулһан юм. Иимэ
искусственина "шэнэ
универсальна буряад
литературна хэлые" бодото
байдалдаа зохёожо боломоор

бэшэ байгаа. Тиимэхэ
дэлгэржэ, нэбтэрүүлэгдэжэ
шаддаггүй. Иимэ ушарһаа 1931
ондо суглаан боложо, үгэ
булалдаан болоо юм. Тус
суглаан дээрэ "шэнэ
универсальна буряад
литературна хэлэ
баримталагшад, дэмжэгшэд
шүүмжэлдэ ороо. Профессор
Т.А. Бертагаев "Буряад ба
халха-монгол хэлэнүүдэй
илгаанууд" гэхэн темэдэ
элидхэл хээ. Буряад хэлэн
тусхай бээс даһан хэлэн,
өөрын халха-монгол хэлэнһээ
ондоо онсо фонетическэ,
грамматическа, лексическэ
онсо илгаатай хэлэн гэжэ
элидхэлшэ тайлбарилжа
үгэһэн юм. Тиигэбэшье энэ
суглаанда хабаадагшад халха-
монгол хэлэнһээ хүсэд халажа
шаддаггүй. Буряад литературна
хэлэнэй үндэһэ һуури болгожо
цонгоол-сартуул нотаг хэлые
абаха гэхэн дуралдал ороһон
юм. Юундэб гэхэдэ, энэ нотаг
хэлэн халха-монгол хэлэндэ
онсо илгаагаараа дүтэрхы ха
юм. Энэ нотаг хэлэн бодото
байдалда дэлгэржэ, нэбтэржэ
шаддаггүй. 1933 ондо буряад
хэлэ бэшэгтэй асуудалаар баһа
суглаан болоо. Суглаан дээрэ
"Буряад-Монгол хэлэнэй
алфавидай бэшэгтэй
дүримүүдэй арсадаата
асуудалнууд" гэхэн темээр
хэлсэн болоо. Энэ асуудалые
миин лэ хэлсэн болгожо,
арсадаата асуудалнууд
элирүүлэгдэһэн юм.

Буряад литературна
хэлэнэй, тэрэнэй алфавидай
асуудалаар 1936 ондо суглаан
болобо. Энээнине тэрэ үедэ
ГИЯЛИ гэхэн нэрэгтэй институт
үнгэргөө. Энэ суглаан дээрэ
буряад литературна хэлэнэй
үндэһэн болгогдожо, хори
нотаг хэлэн абтаһан түүхэтэй.
Алфавидынь лата заанда үлөө,
түүгээд халха-монгол хэлэнэй
абяанууд буряад абяанууд -
үзэгүүдээр хэлэгдээ: сара-
һара, жаргал-жаргал, дзам-
зам, цас-саһан, чоно-шоно гэхэ
мэтэ. Энэ саһаа мүнөө үсын
литературна хэлэмнай тогтожо
эхилээ.

Лата алфавит дутуу
дундануудтай байһан юм.
Абяануудые нэрлэхэ үзэгүүд
дутадаһа (h, өө гэхэ мэтэ).
Бэшэгтэй дүримүүд хүсэд бэшэ
байгаа. Жэшээлхэдэ, гурбан
"и" үзэг сүргүулиин гэхэн
үгэдэ бэшэдэг, зөөлэн тэмдэг
үзэг үгы байһан. Лата бэшэгтэй
үзэгүүдые хургуулида
хурагшад ород хэлэнэй
үзэгүүдтэй худхажэ эхилээ
(и-и).

1938 ондо "Лата алфавидһаа
орол алфавидта оролго" гэхэн
темээр лингвистическэ суглаан
болоо. Ород алфавит лата
алфавидта орхоодо, хураггүй
таарамжатай, үзэгүүдээр олон,
орфографинь орёо бэшэ,
хургуулида хурагшадые
хургахада, бэлэн гэжэ
тэмдэглэгдээ. Хожомынь
буряад хэлэ бэшэгтэй
асуудалаар олон суглаанууд
боложо, дүримүүдынь
һайжанар, мүлигдэһэн юм.
Манай ханахада, мүн баһа
кириллицэдэ ороһон халха-
монгол, халмаг хэлэнүүдтэ
орхоодо, буряад хэлэнэймтай
хэлэ бэшэгтэй алфавит, бэшэгтэй
дүримүүд тодорхойгоор,

һайнаар зохёогдоһон гэхэдэ
болохо. 1962 ондо буряад
хэлэнэй бэшэгтэй дүрим
шэнэхэгдэн гаргагдһан
гээшэ. Шэнэхэгдэн гараһан
дүримүүд бүүхдөө
таарамжатайшые һаа, нэгэ
зарим дутуу дундануудтай
байшоо. Жэшээлхэдэ, ород
хэлэнһээ абтаһан оройдоол 2-
3 үгэнүүдтэ сохилтоото
аялгануудай орондо удаан
аялгануудые бэшэнэ: база-
база, эрэ-ээрэ, хор-хоор. Энэ
гурбан үгэдэ тусхай дүрим
үгэһэнэй хэрэггүй байгаа. Энэ
дүримдэ хургуулинуудта ехэ
олон алдуунуудые хурагшад
гаргадаг. Абтаһан үгэ соо
түргэн гү, али удаан аялганине
бэшэһын тула үндэһэн
хэлэндэмнай иимэ омоним
(дүрсөөрөө адли үгэ) байха гү,
али үгы гү гэжэ мэдэхэ ёһотой.
Хайшан гээд энээнине хуража
мэдэхэб? Энэ дүрим дахажэ,
абтаһан ондоо үгэнүүдтэ удаан
аялгануудые хурагшад бэшэжэ
эхилээ. Шоочто, тоочто, стууд,
стоол). Гадна баһа нэгэ абтаһан
хэлэн-хоёр үгэдэ үлүү дүрим
зохёогдоно: Россиин, таксин
(эндэ нэгэ "и"-гээр бэшэһэ).
Баһа үшөө нэгэ дүрим тухай
нанамжа байна. Буряад
хэлэндэ хэлэнэй хойгуурхи "у"
аялан бии: унаган, уһан.
Абтаһан үгэнүүдтэ аман
хэлэндэ дуудлаһан соонь
энээнэй дунда "у" абяа үзэг
үгүүлхэ, бэшэхэ гэжэ
һаналдана: клүүб (күүбэй),
клубай, клубһаа бэшэ), үтиг
(үтигэй), утигобай, утигоһаа
бэшэ), минүүтэ (минута бэшэ).
Мүнөө үедэ бэшэгтэйнгээ нэгэ
зарим дүримүүдые дахин
шэнэхэгээр болоо гэжэ
һаналдана.

Дээрэ хэлэгдэһэнэй ёһоор,
буряад литературна хэлэмнай
яһала ехэ амжалта туйлаа,
хүгжэлтын баян түүхэтэй.
Мүнөө үсын литературна
хэлэнэймнай үндэһэн һуури
гэхэдэ: 1) хуушан монгол
хэлэнэй лексикэ, 2) арадай
аман зохёолой хэлэн; 3) хори
нотаг хэлэн. Тус хэлэн иимэ
хүгжэлтэдэ ороо: 1) лексикэнь
баян, үгэнүүдээр олон болоо
(үндэһэн буряад шэнэ үгэнүүд
бии болоо, нотаг хэлэнүүдһээ,
орол хэлэнһээ үгэнүүд абтаһа);
2) фонетическэ байгуулалта ба
грамматическа байгуулгань
саашадаа тодорлоо; 3), ород
хэлэнһээ томъёо үгэнүүд
(терминүүд) абтаа; 4) дүүргэдэг
үүргэнь ехэ болоо; 5) шэнэ
стильнүүд бии болоо.

Буряад литературна хэлэн
мүнөө үедэ иимэ үүргэнүүдые
дүүргэнэ: 1) хургуулида
үзэгдэжэ, тус хэлэн дээрэ
хурагшадые, хурганадые,
хүмүүжүүлсбди. Буряад хэлэн
бүхы национальна ба ород
хургуулида, дунда, дээрэ
хургуулида үзэгдэнэ; 2) уран
зохёол бэшэгдэнэ (прозо,
поэзи, драматурги). Мүнөө
үедэ буряад литературнада
бүхы жанрнууд бии (поэма,
роман, повесть, драма г.м.); 3)
хэллэлэй хэлэн. Буряад
литературна хэлэн дээрэ
"Буряад үнэн", аймагуудай
газетэнүүд, журнал, номууд,
хургуулиин методическа
песобинууд бэшэгдэнэ; 4)
радио телевиденийн хэлэн,
радио, телевидениеэр тус хэлэн
дээрэ дамжууланууд
болоно; 5) театрай хэлэн.
Тус хэлэн дээрэ
Х. Намсараевай нэрэмжэ
академическэ театрай
артистнууд болон урды
һайханай хүдэмэлтэ
литературна хэлэн дээрэ
хэлэгдэнэ; 6) олон янзын
стильнүүд, найруулганууд
болонхой: уран зохёолынь
ниитэ-публицистическэ
номой, хураалсалай, ярянай
(хөөрлөөдөнэй, аман хэлэний)
(Үргэлжэлэлын хожы
гараха).

Түрэнэн нютатгаа түрүү зэрэгтэй

БАЯН ДЭЛГЭР БОЛОҮЙ ДАА

Эхэ хайхан Буряад ороноо мандуула бүгэдэ арадаймнай "Буряад үнэн" газетэ сэбэр сэдхэлээр арад зонойнгоо түрээ ажабайдал тухай, саашаа байсан гээд энэ хатуу байдалыг абаха биди гэхэ мэтыг бэлэжэ, бидэнэрээ омогорхуулдаг. Эндэ үндэр наһа байһан, ажалаараа урда ябаһан хүнүүд тухай бэшэхэдээ, залуу хүргэгтэ ехэл хэрэгтэй, урда шаархуу гүнзэгтэй гэжэ наһагадана.

Республикымнай хүдоогэй мандуулай дунда ажаллаа бэрхэ түрээ зоноороо суурхалан Мухар-Түшээрэй аймаг болоно гэшээ шээ даа. Аймагай ажахиныудай түрээһаа Түгнын баян талын зонойнууд тоонто нютаг юм. Түгнын ажахиныуд орооно тарья эхээр ургуулдаг, адуу малааршые бэлтгэе. Наһан соогоо хошишон бажа Социалис Ажалай Герой болоһон Балдама Доржиевна Түтжиева мүнөө 77 наһатай, гүрэнэнь Цыбиков Тэгшэ Цыбикович 85 наһатай болоһон. Нүхэр Цыбиков олон мөдальнуудтай, Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда баадаһан баатарнуудай нэгэн шээ. Хоюулаа энэ наһан соогоо арадайнгаа амаралтаа баатарараа ходоодоол түрүүлэһэндэ ябахыень ганса Боом баатарархин бэшэ, мүн аймаг, республика соошые мэдээжэ болоһон наа ба даа. Тэрэнһээ грамугануудын, баатаруудын, урда ябаһанайн, түрээ тэмдгүүд гэршэлжэ шээ. Балдама Доржиевна Тэгшэ Цыбикович үрэгтэй хаянаг уулзажа түрээхэдэ, ехэл һонин байгаа.

Буряад үнэн, "Правда бурятин", бэшэшые мандууные уншажа, бүхы мандууные мэдэжэ абадаг юм гэжэ (Оүндэ иигэжэ мал адуунаа мандуулжэ байха болоо шээ) биди гээд ханаагаа шээ биди гээд болоһон. Хүн саягай байхадаа түбхинэжэ, шээ хууха ёһотой" гээдэ шээ. Түрээ хадаа малаа хараад түрээ мяхатай, хүтэй, үрэгтэй, газарайнгаа шээ үрэгтэй, огородой эдэгтэй, түрээ баяжуула ёһотой. Эхэ залууда эжы, абанарнай түрээ заагша бэлэй гээсэхэ шээ. Мүнөө сагай байдал түрээшые юм, ойлгохонь түрээ болоо.

Сашаны хэлэхэдэ, Балдама Доржиевна Тэгшэ Цыбикович түрээшые ажаалта урагшатай түрээ бэшэ, үри үхиүүдээ түрээ үргэн харгыдань гаргаа, түрээһын олон. Түрээ хоёр үндэр наһатан мүн. Боомой аха зон иигэжэ

хэлэнэ: "Байшараа байдалнай найжархал бээ. Эндэ аха дүү буряад, манаараа буряадта хуудаг зоной зол жаргалын урда мэтэ хэтэдээ баян дэлгэр болоһой даа. Бурхан хаража булта өгтэй, эхитэй амар мэндэ, эдихэ хоолтой, үмдэхэ хубсаһатай, үнэр үргэн һууе гэхэтэйгээ хамта Балдама Доржиевна, Тэгшэ Цыбикович хоёрто аха зондо зориулжа, магтаал, юрөөл хэлэнэ байдаг.

Түгнын баялг гэхэдэ, Таларжа байһан дайдамнай, Түрүү зон гэхэдэ, Тэгшэ Балдама хоёрнай, Түүхэн түрээһөр иймэл, Түгнын талын Хабшарангада. Таабайн балшар хүбүүхэн Түрөө һэн Тэгшэхэн, Хүршэ нютаг Байрдашада, Хубитай заяатай Балдама. Хоорхэн басаган мүндэлжэ, Хүнэй үри үргэлжэлүүлээ. Балшар наһанһаа наадажа, Байра бээ олоходоо, Баруун гарнуудаа барисалдан, Бүлэ болон хамтараал! Эдир залуу наһандань Эдэбын үйлэ үзэгдөө. Илалташые, хамтаралшые Үйлыетнай олоосо. Хархис дайнай эхилэхэдэ, Хаба шадалаа гамнангүй, Хамта үйлөөрөө хабаадажа, Хаха бута сохилсоот. Һүүлээрнь хоюулан хүсэ шадалаа нэгдүүлэн, Хамтынгаа ажалда хам түрээжэ, Хүйтэн халууные үзэһөөр Хүдэлөө бэлэйтэ бабяатайгаар. Гансашые ажалаар алдаршаагүйт, Гэр түрээ үрижүүлжэ, Үри үхиүүдые үдхэжэ, Үрижэжэ хуугаат Боомдоо. Ажалтайн амжалтые Арадай засаг сэгнэжэ, Аяар холын Москвада Алтан Одо зүүлгээ— Балдамада. Хамтын ажалай оньһые Хоюулан дабажа гараһандатнай Эхэ ороной ниислэл— Москвада Ингэртэн ордон зүүлгээ— Тэгшэдэ Энэ дэлхэйдэ түрээжэ, Эрдэни зулые мандуулжа. Эдир наһанайнгаа зулые мандуулжа, Энэ наһанайнгаа нүхэдые Эльгэ зүрхөөрнь баясуулаат. Табан үнгын сэгсэгүүд Түгнын талые шэмэглэдэг 77, 85 наһантнай Түгнын зоной шэмэг лэй! Цырендондок ЖАМСАРАНОВ.

Уншаа, дуулаа һэн гүт? КОНИРХОП ТАТАМААР БАСАГАН

Альов хотоһоо тиймэ холо бэшэхэнэ "рентген-басаган" ажаһуудаг 17 наһатай Елена Иванчик хүнэй зоосохи гэдэһэ дотор, уушха, эгээ, эльгэ, боорз гэхэ мэтыг миил нуодоороо харадагаараа иймэ арадай байгаа. Ардын жэлэй саана Елена оорынгоо шадабарие ойлгожо абаа. Түрээһөө уураг тархиноо ходо харалаб гэжэ гэртэһиндэ хэлэхэдэнь, түрээһэдэнь хэншые үнэншэхгүй. Альовскийн медицинскэ институтай мэргэжэлтэд басаганай шухаг арга боломжотойнонь түрээһэ баталжа үгэнэ байгаа. Тэрэ гэрэнһээ хойшо Еленэдэ хуураа хүргэһөөрөө ябадаг болоһоо. Зүгөөр басаган профессиональнаар үбшэнгыень элирүүлжэ шадахашыегүй һаа, түрээһээ хайһан гээд тунлахаб гэжэ мэдэрдэг, ойлгодог байха.

НЮТАГАЙНГАА дунда хургуули дүүргэгшэдэй үе үеын уулзалганууд энэ зунай июнь наһада Агын Буряадай автономито тойрогой Согто-Хангил хууринда болобо.

"1930 ондо Согто-Хангил дэбисхэр дээрэ байдаг Таһархай гэжэ газарта Аюрай Махабадарай модон байшан соо урдын мэдээжэ болоһон суута багша Чойжилхама Базароной хүбүүн Аюрзана Чойжилхамаев багшада үзэг бэшэг тон түрүүшынхиеэ заалгажа эхилээ һэмди",— гэжэ манай нютагай эрдэмтэн, профессор, хэлэ бэшэгтэй эрдэмтэй доктор Цейжаб Цыдыпович Цыдыпов дурсалга соогоо бэшэһэн юм. Удаадахи жэлнүүдтэ— 1931, 1932 онуудта, Аюрзана багша Бүргөө зөөжэ ошоод, үхиүүдые баһал хургаа. 1933 онһоо хургуули Улаан-Булаг зөөжэ ошоод, эндэхи нютагай үхиүүдые хургажа байһан гээшэ. 1946 ондо багша Цыбенодоржи Б а т о м у н к и н а й оролдолгоор Согто-

Хангил хууринда үшөө нэгэ эхин шатын хургуули нэгдэжэ, нютаг соогоо хоёр хургуулитай болоһон байгаади. Тийгэжэ шэнэ хургуулимнай Согто-

Хангилай нэрээр нэрлэгдэхэн, урданаймнай хургуулида Улаан-Булагай нэрэ үгтэһэн байна. 1962 оной сентябриин 1-һээ Согто-Хангилай эхин шатын хургуулине найман жэлэй болоһон юм. Тэрэ үедэ хургуулиной тэг дунда 320 хууритай хургуулины шэнэ байшан баригдажа, 1963 оной сентябриин 1-һээ хургуулимнай арбан жэлэй дунда хургуули болоһон түххэтэй юм. Найман жэлэй ба дунда хургуулины үндэһэ табиха хэрэгтэ түрүүшын директор Намдаков Базаржаб Намдакович завуч Сампилов Баяр Сампилович хоёр ехэ оролдолго гарһанан юм.

(Согто-Хангилай дунда хургуулины түххэтэй) "Июнь нарын 27-до, 6 сахһаа эхилжэ, соёлой байшанда Согто-Хангилай дунда хургуули 1976 ондо дүүргэһэн 11-дэхи выпускынхид бүхы нютагайхинеа хургуули дүүргэһээр 20 жэлэймнай ойн баярай уулзалгада ерэжэ хабаадаа, манай концерт-наада хаража, хужарлахыетнай уринабди!"— гэхэн соносхол Согто-Хангил хууриной арад зондо сахилгаанда түргөөр зарлагдаа бэлэй.

Соёлой байшан соо нютагайхид дүүрэтэрэ сугдаршоод, нэрвемэ алыга ташалгаар тэдэниие утаһан байна. 20 жэлэй ойн баярай уулзалгыне нютагай хургуулины багша Надежда Намсараевна Динганорбоева Агын 1-дэхи дунда хургуулины багша Цымжидма Сампиловна Цынгурева хоёр шадамар бэрхээр ударидажа, үетэн нүхэдтээ, заажа гарһанан багшанартая танилсуулжа, дэмбэрэлтэй үрээлүүд үргэгдэжэ, үнэтэй сэнтэй дурасхаалай бэлэгүүд баригдажа, олонхи зонд нодонүүдээ пулаадуудаараа аршасагаан, тэбэрлэдэжэ, тааладажа байгаа һэн.

Эдэ залуушуулайнгаа хэлэһэн үгэнүүдэй заримыеньшые һаа, эндэ дурдажа: —Бидэ 1976 ондо, хорин жэлэй саада тээ, хургуули дүүргэхэдээ 56 байһан һаа, мүнөө үхиүүдтээ, үелдэн нүхэдтээ хамта 188 хүрэтэрөө

олошоробди.

—Маанадай олонхимнай түрэнэн тоонто нютагтаа элдэб инзын мэргэжэлтэд болонхой, олоной түлөө оролдожо, сахил журам хайтайнууд, эрхим жэшээтэ аба, эжынүүд болоһондонь баяртайбди. Бидэнэй дундаһаа. Ринчин Бимбажапов Москва хотодо хүнэй аргашан, медициннын эрдэмтэй кандидат, Цыренханда Баясхаланова Улаан-Үдэ хотын хүн зоние аргалдаг мэдээжэ аргашан, Валентина Гынинова баһал Улаан-Үдэдэ аспирант, Баир Содномовнай журналист, "Агинская правда" газетын редакторай орлогшо, Ольга Тапгатава үхиүүдэй хүгжэмэй хургуулины директор, дуу хүгжэм найруулдаг. Ринчин-Ханда Бамаева Буряадай бабяата артистын нэрэ зэрэгтэй Улаан-Үдэ хотодо ажаһуудаг. Надежда Динганорбоева танихагүй хүн хомор ааб даа. Өөрынгоо багшын ажалай

хажуугаар тэрэ "Тэршээхэн унаган" гэжэ үхиүүдэй дуу, хатарай ансамбль ударидадаг. Эхин шатын 1-дэхи классһаа эхилжэ, үзэгтэ оруулаһан, 4-дэхи класс дүүргүүлэн багшанар— Дугарова Цыденжаб Дугаровна, Дашидондоков Баяр Дашидондокович, Батомункуева Надежда Барадиевна, Ринчинова Татьяна Замбаевна дурсадажа, Олыгынгөө найруулаһан "Эхин шатын классуудта анхан зааһан багшанараа наһан, дурдан яванхайбди" гэжэ дууе Надя Ольга хоёр дуулаба. Һонирхолтой уулзалга концерт-наадаар түгэсэбэ.

Июнь нарын 29-нэй үдэр Согто-Хангилай түрын байшан соо дунда хургуули 1986 ондо дүүргэһэн 21-дэхи выпускынхид заалһанан багшанараа урижа асараад, 10 жэлэйнгээ ойн баяр тэмдэглэбэ.

1969 ондо түрэнэн эдэ залуушуул 6 наһа гүйсэжэ, бэлэдхэлэй класста ороо һэн. Һүүлээрнь тэдэ эхин шатын классуудые эрхимээр дүүргээд, саашадаа олон багшанарта заалгажа, Дармаева Цыцык Данзановна Дугарова Должит Дугаровна хоёр классай хүтэлбэрилэгшэдтэй дунда хургуулия дүүргэжэ, саашанхи ажабайдалайнгаа харгыда гараһан байха юм.

Мүнөө бидэ "А" үзэгһөө, "10" тооһоо эхилээд заажа эхилһэн түрүүшын багша Цыцыгма Цыденовна Цыренжаповатай уулзажа хөөрэлдэбди.

—Тон түрүүн бэлэдхэлэй класста 33 үхиүүд ороһон юм. Эхин класста хурахадаа эдэ хургашадни яһала оролдосотойгоор хурадаг байгаа. Тусгаар номдоо бэрхэнүүд һэн гэжэ хэлэхэ байнаб. Үхиүүдэй хураха талада түрэлхидэй оролдолго баһал харагдадаг юм. Хургашаднаамни олонхын дээдэ эрдэмтэй болоо, элдэб олон мэргэжэлүүдые шэлээ— доктор, багша, экономист, малай аргашан, бухгалтер гэхэ мэтэ. Хургуули дүүргэгшэд хоорондоо хэдэн бүлэ айлнууд болонги. Мүнөө үедэ хүн бүхэн шадаха шадахаараа ажал хэжэ, олоной түлөө оролдоно хэбэртэй.

тиишээ тараһан байгаабди. Тиихэдэ манай дунда Согто-Хангилһаа гадуур Гүнэйин, һүдэнтэн хургашад олон һэн. Арбадахи дүүргүүлһэн манай классаймнай хүтэлбэрилэгшэ урлааар эндэ ерээд, суг һуужа байна. Тиймэ тула Жаргал Очирович Жалсаповта үгэ үгэнэб, гэжэ уулзалгыне ударидагша Баирова Светлана Баировна хэлэбэ. —Гуһан жэл болоод дахин хургуулидаа уулзажа байхаданай ехэл һонин байна,— гэжэ Ж. О. Жалсапов багша хоөрөөгөө эхилээд, сэдхэл хүдэлгэмэ үгэнүүдые дурсажа, бултада зориулажа хайхан үрээл үргэбэ. Удаалан Согто-Хангил хууриной захиргаанай толгойлогшо Валерий Бимбаевич Дашинорбоев, ветеран-багшанар Дугарова Должит Дугаровна, Дамба-Ринчин Цыренпилович Цыренжапов, Цырен-Дулма Чимитовна Чимитова, врач Базарович Базарович болоод бусад 30 жэлэй уулзалгада хабаадагшадые халуунаар амаршалаад, хайхан жаргал элдэжэ ябахыень үрээбэ. Түрүүлэн дүүргэһэн хургашадтай зүгһөө Вудариева Намжилма Цоктоевна (врач), Баирова Светлана Баировна (багша), Нимаев Владимир Дугаржапович (инженер-механик), Цыдыпова Цыпылма Шираповна (багша), Жалсапов Бато Очирович (зоотехник), Дылыкова Светлана Дашиевна болоод бусад түрэл хургуулидаа бэлэг барижа, олон дүүнэрэйнгээ хойноһоо наһагаа табижа, ахай, абгайнарай үндэр үргэнүүдые дээрэ үргэжэ ябахаяа мэдүүлээд, багшанартаа ута наһа, хайхан зол жаргал хүсэн үрээбэ. Эдэ гурбан үеын уулзалгануудта хабаадагшад дорноһоо үдэжэ ябаһан залуушуудта зүб мүрөөр хүмүүжэхэ хайхан жэшээ болобо гэхэ байнаб.

байдалаа зүб мүрөөр зохёожэ, үри хүүгэдээр үнэржэжэ ябахыень харахада, сэдхэл баясана? Баира Базарова Бама Дондоков хоёр Оловянна дээрэ ажаллана. Дарима Намсараева хитад хэлэ шудалһан тула Забайкальскда хүдэлнэ. Дима Батоева, Света Лхамаева, Мунко-Баяр Удылов гэгшэд түрэл нютагтаа ажалтай. Мижитов Тумэн фермер болоо. Нимажаб Батоев Ринмэтээ суг Улаан-Үдэдэ ажаллана. Эхэ эсэгын нэрвэдээр үргэжэ, үнэн сэхэнүүд зандаханаа, нарата хайхан юртэмсэдэ налайлдажа, үшөө олон жэлнүүдтэ ажаһууулэ, хүүгэдни!

ГУРБАН ҮЕЫН УУЛЗАЛГАНУУД

Июниин 30-най үдэр 1966 ондо дүүргэһэн түрүүшын выпускынхид 30 жэлэйнгээ ойн баярые тэмдэглэхэ гэжэ түрэл хургуулидаа хүрээ ерээбэ. —Бидэнэр, хамта дээрэ 28 хурагшад, 1966 ондо түрэл хургуулия дүүргэжэ, иишэ

Июниин 30-най үдэр 1966 ондо дүүргэһэн түрүүшын выпускынхид 30 жэлэйнгээ ойн баярые тэмдэглэхэ гэжэ түрэл хургуулидаа хүрээ ерээбэ. —Бидэнэр, хамта дээрэ 28 хурагшад, 1966 ондо түрэл хургуулия дүүргэжэ, иишэ

Июниин 30-най үдэр 1966 ондо дүүргэһэн түрүүшын выпускынхид 30 жэлэйнгээ ойн баярые тэмдэглэхэ гэжэ түрэл хургуулидаа хүрээ ерээбэ. —Бидэнэр, хамта дээрэ 28 хурагшад, 1966 ондо түрэл хургуулия дүүргэжэ, иишэ

1996 оной апрелин 13-да Николай Васильевичай Маша гэдэг залуу басагханиис өөрынгоо гэртэ, Хүхэ-Нуур нотаг асарһаарнь, 50 жэл үнгэрнэбэ. Н. В. Махачкеев 1932 ондо колхозой залуушуулай Алайрай хургуули дүүргэжэ, НКВД-гэй дэргэдэхи Свердловскийн автодорожно техникум түгэсхэнэн юм. Свердловск хотын ниитын ажабайдалда э д э б х и т э й г э э р хабааһанайнгаа түлөө 1934 ондо тэрэ хотын Сталинска районно Совдэй депутадаар хурагдаа бэлэй. 1936 ондо дипломойнгоо урда тээхи практика залуу мэргэжэлтэ Сэлэнгэ мүрэн дээгүүрхи хүүргэ барилгада үнгэргөө һэн. Удаань Свердловскийн техникум дүүргэжэ, Омско областиин шоссейнэ харгынудай Главна управленидэ технигээр эльгээгдэбэ. 1937 оной сентябрь соо Улаан Армида татагдажа, Омскийн хэрэмэй погранична сэрэгтэлба хэжэ эхилээ юм. Тэндэһээ Благовещенскийн 56-дахи Амарай погранична отрядта эльгээгдээ. 1938 ондо погранична отрядуудай политругуудай хуралсаада эльгээгдэбэ. Тэрэнээ дүүргэжэ, политругай орлогшоор Чеснаково гэдэг погранична заставада албаяа үргэлжэлүүлээ бэлэй. Харин 1939 оной октябрь нарада сэрэгнээ табигдажа, Хүхэ-Нуур нотагаа одоол ерээ һэн. Тэрэ үедэ 23 наһатай ябаһан залуу хүбүүн һая байгуулагдаһан колхозой ажалда хамсыгаа шаман хам оролсобо. Залуу, шуран хүбүүндэ колхоздоо комсомолой эмхи байгуулхыень даалгагдаа бэлэй. Тиихэдэнь, удааншые болонгүй Николай залуу хүбүүд, басагадые суглуулжа, нотаг дээрээ эдэхитэй

комсомолой эмхи тогтоожо шадаа. Тиин 1940 оной январь нараһаа Коля Алайрай комсомолой райкомдо хүдэлжэ эхилээ һэн. Удангүй Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайн эхилжэ, Николай Васильевич 1941 ондо сэрэгтэ дахин татагдаба. Черемхово хотын сэрэгэй комиссариад Забайкальска погранична округой Малыпа станци Колие почтын начальнигаар эльгээгээ һэн. 1942 оной декабрь соо Николай Васильевич Махачкеевые һая

дахин шархатаба. Н. В. Махачкеев Смоленск шадарай Лиозный хууринда аргалуулжа, 1944 оной июль нараһаа 1945 оной октябрь хүртэгэр 53-дахи запасной полкын отделениин командираар албаяа үргэлжэлүүлээд, Илалтын жэлэй ноябрь нарада одоол түрэл нотагаа буссаа һэн. Нотагайхидынь Колие хани халуунаар угтаа бэлэй. Дайнһаа бусамсаараа, амарангүйгөөр Николай Васильевич һандарһан колхозоо хэргээхэ хэрэгтэ

колхозой түрүүлэгшын орлогшоор хунгаһан. Удаань колхозой үйлэдбэрийн элдэб һалбаринуудта Н. В. Махачкеев ажаллаһан намтартай. һүүлээрнь депутадаар, арадай заседателяар, колхозой шалгалтын комиссийн түрүүлэгшээр хунгагдаһан юм. Тиин Николай Васильевич Эхэ оронойнгоо хугжэлтын хэрэгтэ 50 жэлэй туршада алба хэһэн, харин Мария Мардаевна

Гэр бүлэ-нангин гуламта

“АЛТАН” ТҮРЭЭЭ НАЯРУУЛАА

байгуулагдаһан Москвагай сэрэгэй округой 33-дахи зенитно-артиллерийскэ дивизион мүн э эльгээбэ. Тэндэ Николай Васильевич 1378-дахи противотанкова дивизиин бүридэлдэ Курско-Орловскийн дүхэригэй агууехэ байлдаанда хабаадалсаа. Тиихэдэ Белорусска фронтын 5-дахи армийн бүридэлдэ олон хуурин, тосхонуудые дайсадаһаа сүлөөлэлсөө һэн. Эгээл тэрэ үедэ “Шэн зоригой түлөө” медальда хүртэһэн байна. 1943 оной декабрь соо ВКП (б)-гэй гэшүүнээр Коля абтаба. Нэгэ байлдаанай үедэ Николай Васильевичай 4-дэхи батарей дээрэ хүндэ снаряд буужа, тэрэниие ехээр шархатаагаа бэлэй. Эдэгэн хойноо “Кенигсберг абаһанай түлөө” медальда хүртэһэн аад, 1944 оной апрель нарада Крымски станцийн хажууда дайсадтай тэмсэжэ байгараа,

бүхы шадалаа али болохоор элсүүдэ. Тиин Коля хүбүүн наһанайнгаа нүхэр болгон, Маша басаганиие шэлэжэ, 1946 оной апрель соо бүхы Хүхэ-Нуураар хахинама түрэ хурим хээ һэн. Удангүй Маша 3 хүбүү, аяар 6 басага түрэбэ. Мүнөө үхибүүдынь бултадаа гэр бүлэтэйнүүд, үнэр баян ажаһуудаг юм. Харин эгээл эгээл Тамара басаганинь 10 үхибүүдые мүнцэлүүлжэ, Эхэгеройн нэрэ зэргэдэ хүртэнхэй. Тоолохо болоо һаа, Николай Васильевич Мария Мардаевна хоёр аяар 30 ашатай, 19 гүшатай юм. Мария Мардаевна дайнай үедэ колхоздоо трактористаар хүдэлһэн байжа, “1941-1945 оной Эсэгэ ороноо хамгаалгын дайнда габьяатайгаар ажаллаһанай түлөө” медальда хүртэһэн. Дайнай һүүлэй жэлнүүдтэ Махачкеевтэн хүдөө ажахыда урма зоригтойгоо ажаллана гэсэнэ. Тиимэһээ 1950 ондо Николай Васильевиче

42 жэл соо ажаллаһан байна. Мүнөө хүндэтэй ветеранууд наһанайнгаа амаралтада гаража, Улаан-Үдэ хотодо ажаһуудаг. Николай Васильевичай үбсүүе “Эсэгэ Ороноо Хамгаалгын дайнай” орден, “Шэн зоригой түлөө”, “Кенигсберг абаһанай түлөө”, “Ажалай ветеран” болон бусад медальнууд гоёдог юм. Харин Мария Мардаевна Эхын габьяагай медальнуудаараа, “Ажалай ветеран” медаляараа мүн лэ омогорходог. Энэ буянгай, дэмбэрэлтэй бүлэдэ, дайнай болон ажалай ветерануудай, 9 үхибүүнэй эхэ эсэгэнэрэй ниилэхээр 50 жэлэйнгээ “алтан түрэ” хэжэ байхадань, амар амгаланниие, ута наһа, энхэ элүүрые хүсэхэ дуран хүрэнэ.

И. ГИНЕЕВ.

Уншаа, дуулаа
Һэн гүд?

АЗИ ТҮБИИН БАЯШУУЛА

“Форбс” журнал жэл бүхээр дэлхэйн эгээл баяшуулай списоктолилдог заншалтай юм. Байн ондо толилогдохон списоктооёр, Америкын Холбоон Штатуудта эгээл олоо миллиардернүүд гэхэ гү. Дэлхэй дээрэ эгээл ехэ мүнэтэ 447 баяшуулай 143-ниин ажаһуудаг. Гурбанай нэгэ хубинь Америкын баяшуула болон гээшэ. Азиадууд эдэгэ хойноһоо һүүлэнь гэлхээтэ ябажа байна. Үмсын капиталы тоогоорнь абаад хархад эдэнэр удахагүй Америкын хүсоод, урдань орохо дүтэлэнхэй ха. “Форбс” журналай финансын талаар консультант Кен Баттен илгээ хөөрэнэ:

— Баруун гүрэнүүдэ экономика түбүүдэй мүлөө зүүн зүг руу шэлэжэ байһыне адагланабди. һүүлэй жэлнүүдтэ Азийн гүрэнүүдээр миллиардернүүдэй тоо түрбэ дахин гэхэ гү. али 1991 ондо 27 байһан һаа, энэ жэлдэ 82 бологоруо олошорбо. Эндэ Япон гүрэн оролсоногүй. Япондо мүнөө дэлхэй дээрэ эгээл баянуулай тоодо 40 хүн оролоно.

Индонези, Малайзи, Таиланд ба Филиппинэ гүрэнүүдэ хабаадалгатайгаар эдэнэрэй тоо олошоруо гэжэ онсо тэмдэглэжэ шухала. Эдэ гүрэнүүдэ экономика байдалай һайр тээннэ хубилһан ушарһа миллиардернүүдэй тоо илгээжэ олошорһон байха юм. XXI зууу жэлдэ дэлхэй дээрэ азиадууд нэгдэхэи хуурида гаража байһандань нэгжэ гүрэнэй гэжэ тэрэнэй хэлэһэниинь ойлгэжэ гээшэ.

“Рабочая трибуна” газеттэ И. АБИАН

ТЕАТРИНУУДАЙ УЛАСХООРОНДЫН ФЕСТИВАЛЬ

- һаяхан Улаан-Үдэдэ театруудай уласхоорондын “Зүүн ба Баруун зүгэй хоорондохи уулзалганууд: авангард ба зашыалта” гэхэн фестиваль амжалтатайгаар үнгэрбэ. Тэрэ фестивалда манай бүхы театруудай ба Зүүн Сибириин соёлой ба искусствын академиин театрай тайзан дээрэ бүхыдоо 16 зүжэгүүд, нэгэ классиконцерт фестивалиин нээлгэдэ ба галаконцертад харуулагдаһан байна.
- Мэргэжэлтэ театруудай коллективүүд хахадынь, нүгөөдынь—Зүүн Сибириин соёлой ба искусствын академиин оюутад ба һайн дуранай артистар эмхидхэбэ.
- Залуушуулай театр-студи, хүүхэдэйн “Ульгэр” ба оперо ба балетдэ театрууд нэгэ-нэгэ зүжэгүүдые харуулжа, харагшадай халуун алыга ташалгада хүртэбэд. Н. Бестужевэй нэрэмжэтэ ород драмын театр аяар гурбан шэнэ зүжэгүүдые харуулаа.
- Фестивалиин программада ороһон аад, мүнүнэй дутагдалһаа боложо, хэдэн бүлэгүүдэй ержэ шадаагүйнше һаань, гэрэнэй географи нилээд үргэн байгаа. Энэ болобол Шэтэ хотын областной драмын ба хүүхэдэйн театрууд, А. Фёдоровой классиконцерт “Шаманские песнопения” (Якутск), Берлинэй “Форум-Кройцберг” театр, Эрхүүгэй областниин Усть-Ордагай “Маски” театр, мүн тиихэдэ Владимир, Бийск, Эрхүү, Барнаул хотонуудай театрууд хабаадаһан байна.
- Берлинэй “Форум-Кройцберг” театр ба Улаан-Баатарай Нацадоржийн нэрэмжэтэ театруудай хабаадалга фестивалда уласхоорондын нэрэ зэргэ хүртэһэн байна.
- Фестивалиин түрүүшын үдэр Залуушуулай театр-студи А. Чеховэй, И. Тургеневэй зөхбөлнуудһаа найруулан

“Времена года” гэхэн зүжэг, Шэтын хүүхэдэйн театр үхибүүдтэ зориудһан “Морозко” зүжэг, Зүүн Сибириин соёлой ба искусствын академиин оюутадай театр баһал А. Чеховэй “Чайка” гэхэн зүжэгүүдые харагшадай анхаралда дурадхабад.

Хоёрдохи үдэринь соёлой ба искусствын академиин оюутад М. Метрлинскийн “Непрощенная” гэхэн нэгэ үйлэтэй зүжэг харуулаа. Актёрнуудай бэе бээе нэлгэжэ байһаад, таһалгариягүй хоорондоо шагнажа һураһан манай харагшад имэ абяагүй сценэнүүдтэй экспериментальна зүжэг харахадаа, ехэ һонирхобод.

Энэ зүжэгые Эрхүүгэй режиссёр Вячеслав Кокорин арбаад лэ үдэр соо бэлдэһэн байна. Энэ зүжэг тухай режиссёрнуудай һанамжанууд:

Ольга Боднева (Улаан-Үдэ). Урид имэ нцесэ хаража үзөөгүйб. Зүжэгнээдэй наадан дээдэ шатын гэжэ сэнгэхээр. Эхиниинь хүсэд ойлгогдоогүйнше һаа, саашаа эли тодо болно.

А. Сафронова, режиссёр (Усть-Орда). Эхиниинь ехээр намда һайшаагдаа. Зүжэгнээдэй тусхай ритм дабтаһан алхамууд элдэб бодолнуудые түрүүлэб. Дуугүй байхадань, дээжэ нүлөөтэйн эли. Энэ зүжэг хаража һууһан зургаатайхан хүбүүни хоохон газар харуулжа, тэндэ үхэл һууһа гээ һэн.

Ц. Найдандорж, режиссёр (Улаан-Баатар). Метрлинский шэлэһэниинь, энэ сагай хэрэгтэй бэдэрэлгэ болоно гэжэ тоолоноб. Оюутадтай нигэжэ һайһаар наададынь һайшаалтай. Японой Кабоку

театр һануула.

Анатолий Политов, театр инжэлэгшэ (Улаан-Үдэ). В. Кокориной зүжэг соогоо шэнэ арга боломжонуудые хэрэглэһэниинь суута режиссёр Юрский ба Роман Викторовэй худалмэринүүдые һануула.

Сагай категориин таарамжа зүжэгтэ ехэ удхатай, олон тусхай ритмтэй абяа шууяа болой гэрэл байгааһые һаа, нэгэ юумэн дутаагад байһаныншэ эли.

Тэрэ үдэр манай хүүхэдэйн “Ульгэр” театр япон арадай “Журавлиные перья” гэхэн ульгэр табиа. “Аэлрт” гэхэн соёлой ба искусствын академиин оюутадтай пантомимын театр суута уран зурааша Сальвадор Далиин зурагуудаар “Анаморфозы на фоне шугон”, “Маски” театр үхибүүдтэ зориулһан “Урбан” гэжэ зүжэгүүдые “Текстильщик” гэхэн соёлой ордон соо харуулаа.

Эндэ манай хүүхэдэйн “Ульгэр” театрай табияһан япон арадай “Журавлиные перья” гэхэн ульгэр тэмдэглэмээр. Гөргитойхон лэ ажал хэгдэ гэжэ хэлэхээр. Гүн ухаанай талаар гүнзэгэйд удхатай. Эрэ нүхэрэйнгоо баяжажа һуухын түлөө эхэнэр хүн бээ эдоулнэ, оорынгоо брэйн арһаар бүд нэхэнэ. Зүжэг жаа үхибүүдтэ ойлгосотойгоор харуулжа шадаа, харин наһаар ахагаар хүүгэдтэ гүнзэгыгөөр харуулаха хэрэгтэй,—гэжэ В. Ц. Найдков хэлэһэн байна.

Логачев Н. Е. профессор, фестивалиин президент (Улаан-Үдэ).

Энэ зүжэгэй табигдажэ байхада, хүүгэд абяа шэмээгүй һуугаа. Тэдэниие һаана

бодолоо гүйлгэжэ, цимгэн сэдхэмэ болохые зүжэг хургана. Ульгэрэй удхыень гэрэ занань үлэжэ, япон арадай онсо шэжижыен баримталан, зүжэг харуулжа шадаһаныншэ һайшаалтай.

Политов А. А., театр инжэлэгшэ (Улаан-Үдэ). Театральной искусствын нэгэ талань хадаа, бүтээгдэхэ арга боломж хэмжээн болоно. Ондоогоор хэдэб хамаагүй юушые гүйсэдхэжэ болоно, мүн гол асуудалыншэ—яагаад, ямар харуулаха? Зүүн ба Баруун зүгэй хоорондохи харилсаан нэгэ тэшинэ, байр тэшинэ харанхай. Энэ дутагдал, Усть-Ордагай “Маски” театрай зүжэг соо эли Искусствын Үндэһэн арадайһаа изагуурһаа таһарһан ушарһаа тэдэ баримтагүй, хоорондоо холбоогүй арай дайралладаг. Тиихэдэ, Зүүн зүгэй жэцхэни заншал сахигданагүй ха? Багуудые урданай сагай холбоогүй түрүүлэжэ, гансал уйдхар, шагна гэрүүлнэ. Дала гаран жэл соо совет байһанай аша үрэ эндэ гараад эли Театрай асуудалнууд Зүүн ба Баруун хоорондохи харилсаае улам бэхилжэ, концепцидэ таарамжатай болохо ба Соёлой ба искусствын академиин оюутан программа ганса Баруун тээшээ хар зандаа. Зүүн зүгэй соёл, икворной үргэнээр үзэгдэхэ ёһотой. Энэ һая фестивалиин дурадхалууд соо оруул хэрэгтэй.

Олон мэргэжэлтэд “Маски” театрай гуршалга дэмжэһэныше, хэдэн бүрэлдэ багуудые хэрэглэһэниинь үндэһэй гэмдэглэбэд. Тийгээбэныше зүжэг багууд таарамжатай гэнэ, мүн зүжэг ажал үндэрээр сэнгэрдэбэ.

ҮШӨӨ ДАХИН ГОТОЛ-БУУМАЛ УРАГ ТУХАЙ

БИ ТҮҮХЫН эрдэмтэн бэшэб. Юралхуушанай юумээр һонирходог хүнби. Илангаяа уг гарбалайнгаа түүхээр һонирхожо, үбгэдтэй хөөрөлдэһэн, угай бэшэгтэ хабаатай шэнжэлэгнүүдые уншаһан байхаб.

1995 оной августын 1-дэ "Буряад үнэн" газетын ниоурга "Готол-буумал ураг тухай" гэжэ нэрлэгдэһэн миниин статья барлагдаһан юм. Тэрэнииниини түүхшэ эрдэмтэд уншаһан юм гү, али угы гү—бү мэдэе. Юуб гэбэл, тэрэ толилолго тухай һанамжа шэтэдэ гараагүй. Магад, һананһаа бһаһан уран зохёолой зүйл гэжэ барим зон һананһаншье байжа наһаагүй.

Гэхэ зуура тэрэ статья бэшэхэдэе, бие нэгэшье баримтые һананһаа баагүйб.

Бурядадай Эрдэмэй түбэй гар бэшэгтэй таһагта хадагалагдажа байдаг "Сэлэнгын буряадуудай угай бэшэг" 1690 ондо бэшэгдэһэн гэжэ ямар баримтада үндэлһөөби?

Готолой хүбүүн Буумал хадаа 1650 ондо түрэнһэн юм. Готол тэрэ үедэ 18-20 наһатай ябаа.

Харин Забайкалиһаа гэдэргээ бусахадаа, Буумал хүбүүн 8-9 наһатай байгаа. Тиймэ болохолоороо, тэрэ үедэ готол-буумал ураг үшөө байгаагүй. Эрхүүгэй острогысье биир хэбэлдүй байгаа. Харин Яндашын хэбэлдүй байгаа. Эрхүүгэй острогысье 1661 ондо Иван Похабов байгуулан гэжэ түүхэ гэршэлдэг. Эрхүүгэй острогансата бии болошоогүй, хэдэн хэбэл туһада баригдаһан байдаг.

1684 ондо Буумал хадаа бүдүүн эрэ болоод ябаа. Эгээл тэрэ үедэ готол ураг готол-буумал ураг бии болоһон байдаг.

Тиймэнэе, Сэлэнгын буряадуудай угай бэшэг 1690 ондо гү, али үшөө үндэлһэг бэшэгдэһэн гэжэ тухайлахаар лэ даа.

Халта гэдэргээ бусаад, Байгалай баруун бэһээ Хүлтүүгээр дабажа наһаа Готолой гараһан тухай домогые дахин хаража үзэе.

Хүлтүүгээр дамжан, Байгалай урда бэе руу Готолой нүүжэ ерэнһэн ушар хадаа тэрэнэй ушаралта ябадал тухай тэмдэглэһэн бүхэли ехэ сюжетэй гурбан бэлшэрэй нэгэниинь болоно. Энэ домогой вариантые миниин бэшэг—1904 ондо түрэнһэн Бимба Мукчевич Санжиев намда хөөрөжэ гэдэһэн юм.

Готол Байгалай урда бэе руу гэдэ ябахандаа, Хүлтүүг шадар хада бэе гараа. Үдэд дамжан, тэнгэридэ гэдэ тэндэһээ Буумал хүбүү абаад, Байгалай урда бээдэ бууба. Тийгээд Буумалһаа үндэлһэтэй урагые байгал дээрэнэе буужа ерэнһэн готол-

буумал" гэжэ нэрлэгдэдэг. Мүн баһа готол-буумал гэжэ нэрэ абаһан ушарынь хадаа үбгэ эсэгэн (үндэр үбгэн) Буумал гэжэ нэрэтэй байһан юм. Тийхэдэе урагай нэрын элирхэйлэгшэ нэрэ хоёр удхатай байна:

1) Байгал дээгүүр тэнгэриһээ бууһан готол-буумал гэхэдэе, далайн урда бээдэ 1650 ондо түрэнһэн Буумалые удхална.

2) Байгалай баруун бэһээ буужа, готол-буумал урагай 1689 ондо Забайкали руу нүүжэ ерэнһе һанууһан ушар болоно.

Энэ домог соо—Ц. Б. Цындамбаевай шэнжэлгэ соо оруулагдаһан домогой вариантда ямар мэдээсэл шоугданхай гэшээб?

Нэгдэхээр, Байгалай баруун бээдэ ородуудай зүгһөө хашалаанда ороходоо, буряадуудай буһалгаалаад дарагдахада, һая гэрлэһэн залуу хоёрой Хүлтүүг дээгүүр ниусаар Забайкали руу ерэнһэн тухай хэлэгдэнэ.

Хоёрдохээр, хээлитэй һамгаяа, гэдэһэн соо ябаһан үхибүүгэе Готол аюудда оруулжа болохо байгаа. Зол боложо, бүхы юумэн һайн үнгэрөө.

Гурбадахьяр, Эрхүүгэй областиин географическа карта абажа хараа һаа, Эрхүү хотые тойроод, 70-аад модоной хирэндэ нэгэшье буряад һуурин тэмдэглэгдээгүй байха. Буһалгаанай дарагдахада, Готолой түрэл гаралтан 1650 онһоо 1658 он болотор хойшоо гараһан байгаа гэжэ тухайлмаар. Нэгэл домогой хоёр вариант хоорондоо адлирхуунууд. Имангал нэгэнэйнь лэ удха бүри "ниуса" хэлээр хэлэгдэһэн шэнги.

Готолой ушаралта ябадал тухай сюжетэй хоёрдох бэлшэр ямар бэ? Тэрэ хадаа Готолой Сэлэнгые гаталжа, гуталаа гэрэнһэн ушар болоно. Энэ домогой ёһоор, энэ отог-урагые гуталаа гэрэнһэн готол ураг гэдэг юм.

Эдэ мэтые зэргэсүүлэн харахада, 1650 он болотор готол ураг бүридөөдүй байгаа. 1650 онһоо 1659 он болотор Готол ниуса байдалда байха баатай байгаа. Тийхэдэе 1654 ондо—1658 оной буһалгаанда хабаадагшадай Монголһоо бусажа ерэнһэн хойно готол ураг бии болоо.

Гуталаа гэрэнһэн "готол" гэрэн үгэ хадаа бага гэрлэтэйтэйгээр бэрхэшээлтэ байдалһаа гарасалдажа шадаха, зүрхэтэй, шуран хүн гэрэн бараг удхатай түрүүшээр байгаа ха. Хожомын тэрэн хубилжа, ородуудта этигэлгүй гэхэ гү, найдалгүй хүн гэрэн удхатай болоо.

Тийгээд лэ готолнууд барянаы зон боложо, Байгалай баруун бээдэ үдэлһэн байна.

Готолой ушаралта ябадал тухай сюжетэй гурбадахы бэлшэр хадаа Хандагайта гэжэ ниотагта ажаһууһан Г. П. Балхановһаа К. А. Хадаханэ гэгшын бэшэжэ абаһан домог болоно. Эрхүү буряадуудай хөөрөөһөөр, Хандагайта гэжэ һуурин хадаа 1659 ондо готолшуудай ниотагжаһан хадын саана оршодог Хандагай гэжэ һууринһаа нэгэ модоной зайда байдаг.

Тиймэнэ Балхановой хөөрөөһэн домог этигэл түрүүлмээр.

1. Готол гэшээ Үтэйн хүбүүн, Тоглогой дүрбэдэхи үсын хүбүүн гэхэ гү, али дүшэнь болоно. Энэ миин тушаалдаһан ушар бэшэ. Үнэхөөрөөшье, Манжуу бөө Тоглогой гурбан үсые нэрлэһэн байдаг. Харин бөө хүн эндүүрхэ эрхэгүй юм.

Забайкалиин Бухын-Нуга гэжэ газарые тэрэ дурдана. Буха ноён баабайда мүргэдэг гэнэ. Зүгөөр Балханов энээгүүр хидайдаар ябаагүй байха гэжэ би мэдэнэб. Мүн Готол бусаһан, гурбан хүбүүгэй байһан гэжэ тэрэ мэдэдэг байгаа. Готол урагай хүн гү, али Готолой ниотагай хүн лэ тодорхой имэ баримтануудые мэдэхэл даа.

1658 оной һүүл багта гү, али 1659 оной эхиндэ Готол Худайн гол руу бусаа. Тийгээд Балаганскын тойрог руу ошоһон гэжэ би юундэ тоолоноби?

Нэгдэхээр, тэндэхи ородуудай өөрыннь мартаһын тула саг хэрэгтэй байгаа.

Хоёрдохээр, хүхөөр үхибүүтэй залуу эхэ эсэгэ хоёр ягаад холын замда ябахы хэм?

Гурбадахьяр, Буха ноён баабайда үргэжэ мори тоолоногүй, хүбүүнэйнгээ, өөрынгөө, мүн һамганайнгаа унаха мориные үшөө тэнжээхэ, хургыха хэрэгтэй байгаа ха юм.

Дүрбэдэхээр, буряад бүлэдэ үдэлһэн хүбүүд гэшээ зургаан наһанһаа мори урилдаанда хабаададаг, найматайһаа эхэлүүлээр хамта хазаар морөөр холын аянда ябажа шадаха байгаа бшуу.

Табадахьяр, 1658 оной үйлэ хэрэгүүдэй эхиндэ анханайнгаа ниотаг руу Готол бусаһан байбал, дахин барантай хамта Монгол руу тэрьедэхэ һэн бээ. Харин Монголһоо гэдэргээ тэхэрлийн болоходо, 54 хүрэнһэн Готолдо наацаа бусаһанай хэрэг байхагүй һэн. Замдаа үшөө "цархыа хатааха" һэн гү?..

Тиймэнэе 1658 оной үйлэ хэрэгүүдэй һүүлдэ тэрэмнай Худайн голдо ошоһон болоно.

Готолой дээдэ үсын гарбалые тоолоходоо, юундэ би Манжу бөөгэй М. Н. Хангаловта хөөрөөһэн

һарбаалжанда түшэглэнэбди? Юундэб гэхэдэ:

а) Манжу бөө Асуйхан удаганаы уг гарбалые мэдэхэ ёһотой байгаа.

б) домог гү, али уг гарбалай һарбаалжание хөөрэхэ үедөө бөө алдуу гаргаа һаа, хүсээ гэхэхэ, үгышье һаа, үхэшэхэ гэлсэдэг юм.

в) тэрэ үсын бөөнэр хадаа буряад арадайнгаа соёл болбосоруые, түүхые һайн мэдэдэг, уг залгуулан дамжуулдаг зон байгаа.

1684 он. Готол урагай, мүн готол-буумал урагай бүрилдэлгэ. 1658 оной үйлэ хэрэгүүдэе хабаадагшадай бусалга. Энэ он тон таарамжатай байна.

1689 он. Готол-буумал урагай Забайкали руу нүүһэн тухай олон материалнууд соо энэ он заагдадаг.

Ямар ушарһаа Готолой ушаралта ябадал тухай гурбан сюжет урданы нэгэ бүхэли зохёол байгаа гэжэ би тоолоноби?

а) Готолой Хүлтүүг дээгүүр гараһан домог соо ниусаар ябаһан тухайданы хэлэгдэнэ бшуу. Сэлэнгын гараса дээрэнээ Готол ородуудһаа тэрьелнэ. Эндэ нэгэ шалтагаан, ниуха ниусаһые байгаа гэшээ ааб даа.

Худайн голһоо Балаганскын тойрог ошоһон ушар ходал Готолой бээе ниудаг байһые гэршэлнэ. Готолой угай һарбаалжанаы ондо ондоо мэдээ үгэдэг ушар энээниие гэршэлнэ гэжэ һанэгдана.

Готолдо ородуудай этигэдэггүй байһан ушар. Юрэдөөл, эдэ сюжетүүдые хожомын ниуха, дайсалдалтын согые үлэжэ, ошо сасаруулааг, урданайхидал аха дүшэ хоёрой хоорондо орохогүйн тула үлүү булуу юумыень хаяжа хэрэгтэй болоо. Арад зоноо газарай ниорууһаа үгы хүүлэхгүй гэжэл бүхэли зохёолһоо эдэ сюжетүүд хаягдаад, байн-байн мартагдаа һэн бээ.

"Готол-буумал ураг тухай" гэрэн статья соогоо миниин бэшэһэн үйлэ хэрэгүүд имээр лэ үнгэрһэн гэжэ һананаб. Готол тухай, тэрэнэй хүбүүн тухай компьютерта олон мэдээ "хабшуулаа" бол тэрэл тодорхой харюу үгэжэ шадахал даа. Готол отогой угай бэшэгүүд архивта хэбтэдэг, хэһы тэрэниие онгилжо хараагүй юм гэжэ би дуулаа хүм. Харатайн гэхэдэ, тэдэниие хаража үзэхын тулада хуушан монгол бэшэг мэдэхэ хэрэгтэй/ мүн тэндэ орохо зүбшөөл абаха шухала. Магад, тэндэ готол-буумал урагай угай бэшэг хэбтээ аалам? Өөрынгөө суглууһан зүйлүүдтэй сасуулжа үзэхэ дуран бии.

Борис БАЛЬЖИЕВ, хүдоо бэшэгшэ.

Зуһаландаа газарай эдэе ургуулагшадта

ӨӨРСЭ ХАРУУҺАН ХЭРЭГТЭЙ

РЕДИС ТУШАА ЗУБШЭЛНҮҮД

Июлийн тэнгһээ эхилээд лэ августын тэн хүрэтэр редисэй зартай сорт һуулгаһан дээрэ. Ямар сортнууд бэ гээбэл: «Камонский», «Зенит», «Дуңганска», «Мэртэ томо эдэетэй, Удаан», «Иголка» сортнууд юм.

Редис тарихан хүнүүдгэ нэгэ дүрим заабари хэлэжэ үгэе: «Хуушарһан гү, али жэжэ бу таригты, һалаатажа ашаха»;

2. Газарай хүрһэн үргэлжэ байгтэй байха зэргэтэй, «Амторгүй» хатаажа хажуу хажуу—урньхатуу болошохо;

3. Хэрбээ ургажа байһан редисэ удаан уһалангүй, үрһынь хатаажархөөд, гэгтэ

ехээр уһалаа наатнай, редис хахарха, мүн үбшэжэһые магад;

4. Хэрбээ редисэй оорын хүрэнгэтэй болохо гэжэ һанаа һаа, буртаг үбшын тарихалаан түүхэ шухала. Тийгээгүй наатнай, зэриг редикэтэй үржэжэ болохо бшуу.

5. Хатуу үржэл муутай, хуурай газар редисгэ таарадаггүй;

6. Редисые кануустада дүтэ тариха болохогүй, зүгөөр чеспок, салат, шпинат болон морхообтой дүтэ байбал, бүри һайн.

7. 2-3 хонһоод лэ үдэлһэндөө уһалбал һайн, харин ган гасуур жэл байгаа һааны, үдэр бүхэндэ үдэлһе үглоогүй уһалха юм;

8. Тариханайнгаа бүлээр түрүүһын 10 үдэр соо газараа 8 сантиметр гүнзгэйдэ уһалхат, үрһын монсойжо эхилэмсээр 15-

да хүржэ шухала;

9. Уһалһан газараа хальһатан хататары байлангүй, хурьһынь болгоомжотойгоор нэрхилагхэ юм. Угышые һаа, хара хүрһэтэй шоройгоор гү, али торфоор 1-2 сантиметр зузаанаар хушаха хэрэгтэй.

10. Хэрбээ редис үдхэнөөр тарьяа гү, али буртаг үдхэндэ даруулаа наатнай, жэжэхэнүүд аад, элдэб түхэл маягтай үрэ гараха.

ХЮРУУГАЙ УНАХА БОЛОБОЛ, ЕХЭЭР УНАЛАН ДЭЭРЭ

Ургамалые хюрууһаа хамгаалха хэдэн арга бии.

Тэдэнэй нэгэниинь гэхэдэ, хэмһээ ехээр уһалалга болоно. Газарай хүрһэн гэшээ шийг нойто ехэтэй байха бүрээ дулаа барисатай байдаг. Хуурай хүрһэн түргэн хүрэдэг, дорохи дулаагаа дээшнэ дамжуулха арганы һуладажа, тиймэнээ хюрууда ороһон ургамал хүлдэнэ ха юм.

Ехээр уһалхада, ямар туһатай юм гэжэ гү? Хюрууда ороһон ургамал соо байһан шийг нойтон мүльһэн болотороо хүрэдэг, тийхэлээр нь набаа намаа уһагүйдэжэ, үхэжээхиднэ. Харин ехээр уһалжархихада, энэ аюул усадрагана гэцэ.

Хүйтэн һүни үнээржэ, наран гараба. Теэд баярлахаяа бү яаратгы. Хоёр ондоо температурын нэлэгсэдээн эгээл аюултай байжа болохо. Тиймэнээ

ургамалые наранай элшэдэ гансата гарангүй, һүүдэрлүүлжэ байгаад, яаралгүй дулаасуулха юм. Тийгээбэл, гарзатнай бага байхал.

Зуһаландаа газарай эдэе ургуулагшад органическа болон минеральна үтэгжүүлгэ хэрэглэнэ. Тийхэдээ минеральна нэмэлтэ тэжээл оруулхадаа хэрэглэхэ хэмжээн (граммаар) нимэрхүү гэжэ дурадахы. Зуруулай хайрсаг соо гү, али томо халбага соо мочевины 18, аммонийн сульфат 23, натрийн селитрэ 30-39, юрын суперфосфат 33, жэжэ монсогор суперфосфат 30, хоёролжон суперфосфат 28, хлористо кали 25-26, калийна даһа 28-33, калиин сульфат 35-39, углекислэ кали 25-30 грамм хэрэглэхэ шухала.

(“Приусадебное хозяйство” гэжэ журналһаа).

XXVI Олимпиин нааданууд

XXVI Олимпиин нааданууд Холбоото Штадуудай зүүн-урда хубидахи Джорджи штадайд түб Атланта хотодо хаяхан дүүрбэ. Ньютагаймнай хоёр хүбүүд, тусхайлбал, хур харбалгаар уласхоорондын классай спортын мастер Бальжинима Цыремпилов, дүрэ буляалдалгын барилдаагаар Борис Будаев гэгшэд энэ ехэ мүрысөөндэ хабаадаһанаа бусажа ерээ. Буряадай гүрэнэй университетэй окутан Б. ЦЫРЕМПИЛОВТЭЙ манай корреспондент Б-М. ЖИГЖИТОВ уулзажа, хөөрөлдэһэн байна.

Манай хөөрөлдөөн

НАРАН ЭРТЭ, ГЭБЭШЬЕ...

—Дэлхэйн хэдэ ороной мэргэшүүл энэ ехэ нааданда хабаадаба гэшэб?

—Дэлхэйн болон Европын чемпионадуудта, Ази түбиин ба Панамерикан наадануудта шалгаржа гараһан бүмбэрсэгэй гушаад ороной 64 эрэгтэй, 64 эхэнэр харбагшад хабаадаһан байгаа. 15 ороной мэргэшүүл командаараа мүрысэһэн байха юм. Ушар иймэһээ эдэл командануудай дунда шанга тэмсэл болоо.

—Хэд манай ороной нэрэ хүндые хамгаалбаб?

—Уласхоорондын классай спортын мастернууд Махлыханум Мурзаева (Дагестан), Елена Тутатчикова (Кызыл), Маргарита Галиновская (Москва), Баяр Баденов (Ага), Андрей Подлазов (Москва) бидэ зургаан Олимпиадада хабаадаха хүндэдэ хүртэһэн байгаабди. Энэмнай ехэ нэрэ хүндэ, аза талаан гэшээ ааб даа. Сэхынь хэлэхэдэ, бидэ командаараашье хубиншье тоосоогоор хангалтагүй үрэ дүнгүүдые харуулаабди.

—Хубиин болон команда тоосоогоор хэд Олимпиин наадануудай чемпионууд болобоб?

—Хубиин тоосоогоор эхэнэрнүүдэй дундаһаа Урда Корейн харбагша Ким Кюн-Вук илалта туйлаба. Хэ Ин (Хитад), Олена Садовничая (Украина) шангай хууринуудта гараа. Эрэшүүл сооһоо США-гай мэргэн Джастин Хьюши чемпион болобо. Магнус Петтерссон (Швеци), О Хью-Мун (Урда Корей) удаадахи хууринуудые эзэлээ. Команда тоосоогоор эрэшүүлэй дундаһаа США-гай, Урда Корейн, Италин, эхэнэрнүүд сооһоо Урда - Корейн, Германиин, Польшын команданууд шалгарһан байха юм.

—Хубиин тоосоогоор би 32-най тоодо ороод, Финляндийн суута харбагша—1980 оной Олимпиин наадануудай чемпион Томми Пойколайинтай сагаалса дээрэ гаража харбахадаа, түрүүшээр 7 очкоогоор уридажа ябаһан аад, хүүлшгэ тэшээ эгээл минии харбаха үедэ һалхин буужа, хүүлшын хоёр шатада

25:29 очко абажа, дүн хамта 163:164 тоотойгоор шүүгдэжэ, 18-дахи хуурида гарабаб. Түрүүлэн олимпийскэ дүхэригтэ 70 метрһээ 36 годлөөр хоёр дахин харбахадаа, дүн хамта 675 (336+339) очко абажа, зургаадахи хуури эзэлээ һэм. Урагшагүйдэлгээ гансал сагай уларилда тохоходошье ямар юм даа. Юрэдөөл, али бүхы талаараа түгэс һайн бэлэдхэлгүй байба гэшээ гүб гэжэ өөрыгөө зэмэлнэб. Хэрбээ энэ шата дабаа һаа, урагшаа яһала гарахадаашье болохо хэбэртэй байгааб. Подлазов 51-дэхи, Баденов 53-дахи, Галиновская 14-дэхи, Мурзаева 50-дахи, Тутатчикова 53-дахи хууринуудта гараһан байна.

—Тээд яахаб, спорт хадаа спорт ха юм даа. Наһан залуу, наран эртэ. Дүрбэн жэлэй үнгэрхэдэ, 25 хүрөөд ябахаш. Эгээл түлэг наһан гэшээ. Тинхэдээл амжалта туйлахыешни хүсээл даа.

—Үрээл болтогой, Наран эртэ, гэбэшье гэнтэ мэдэхэдэш, наһан ябашоод лэ байха байнал даа...

Футбол

“СЭЛЭНГЭ” — “ИРТЫШ” — 2:0

“Сэлэнгэ”—Константин Кобунов, Алексей Похлебаев, Ю. Головки (командын капитан), Андрей Ачкасов, Константин Трофименко, Георгий Гармашов (Евгений Перепечай), Игорь Зайков (Александр Зыков), Виктор Малых (Валерий Тетерин), Сергей Хижняк, Андрей Пойманов (Александр Фильшин), Вячеслав Марат Мулашев (Дмитрий Козлов);

“Иртыш”—Константин Игошин, Владимир Щербак, Александр Баранов, Анатолий Вершинин, Шамиль Багизаев, Александр Билибин (Сергей Константинов), Сергей Осипов (командын капитан), Ю. Гетиков (Павел Поршнев), Сергей Кондрацкий, Виталий Раздорский, Марат Мулашев (Дмитрий Козлов);

Мүрысөөнэй ахамад судья Владимир Евтушенко, судья Александр Пропудин (хоюулаа Красноярск), Виктор Успенский нааданай инспектор бүхэсөөнэ категориян судья Виталий Шиманов (хоюулаа Хабаровск);

Манай зонын командануудай дунда хоёрдохи дүхэригэй хамта эхилбэ. Улаан-Үдын “Сэлэнгэ” командатай наадаһаа Омск “Иртышэй” футболистнууд ерэхэн байгаа.

Мүрысөөнэй түрүүшын хахадта айлшаднай уулзалга бүхэсөөнэ шадмар бэрхээр үнгэргэжэ, дүн хамта 34 очкотойгоор түрүү хуури эзэлжэ ябана.

1960, 1968, 1983, 1990 онуудта “Иртышэй” футболистнууд соогоо эрхимлэжэ гарахадаа, ороной нэгэдэхи футболистнуудтай хүсэ шадалаа туршалсаһан гэшээ. Хэрбээ үнгэрэгшэ жэлэй дүнгөөр хүүлшын хууринуудай нэгые эзэлжэ өөрынгөө зонодо бусаһан байгаа.

Түрүүшын дүхэригтэ манай “Сэлэнгын” футболистнууд айлшалахадаа, 0:3 тоотойгоор шүүгдэһэн. Харин мүнөө... Яалтан ааб гэнэ бодол стадиондо сугларагшадай ханаа зобоо.

Нааданай эхилэмсээр, “Сэлэнгын” футболистнууд айлшаднаа яһала мэдэхэргээ. Уулзалгын 16-дахи минутта “Сэлэнгын” Гармашов воротагай захиһаа яаруу дундаа бүрхэ сохиходоо, тэрэнээ воротаһаа тээ дээгүүр ябуулжархёо. Энэ удаа арай шамай бүмбэгэ абаһан айлшаддай довтологшоо урагшаа гаража, эршэтэйхэнээр сохижорхибо. Манай Кобунов арай гэжэ барижа абаа бэлэй. Сэлэнгын футболистнууд үшөө нэгэ шанга довтолго эмхидхэхэдээ, одоошье тоо стадиондо сугларагшадые урмашуулаа. Эндэ айлшаддай хамтаа воротагайнгаа дэргэдэ хэрзэгы ааша гаргажа, довтолжо Вячеслав Марачые унагаажархёо ха юм. Энээнэйнгээ 10 метрэй ялын бүмбэгөөр хэһээгдэһэн байгаа.

Нааданай хоёрдохи хахадта “Сэлэнгын” футболистнууд хүсэтэйгөөр довтолжо, айлшадтаа тоо нээхэ заба олгобо. Командын гэшүүд Фильшин, Хижняк, Пойманов, Головки бусад найнаар наадажа, сугларһан зоной зүгһөө найшаалда хуури Илангаяа хоёрдохи бүмбэгэ сохижо орууһан Тетериндэ гэгшын амаршалга хүргэгдөө. Александр Фильшинэй воротагай метрэй зайһаа эршэтэй шангаар сохиһон бүмбэгэ айлшаддай барижа шадангүй, хажуу тээшэнь залажа, буланһаа сохиюула болоо бэлэй. Энэ бүмбэгын нааданда оруулагда Тетерин тэрэниие сэхэ ворота руу сохижорхёо.

Энээгээр һонирхолтой наадан дүүрэжэ. “Сэлэнгын” футболистнууд “Иртышэй” командые “бүдэрүүлжэ” шухала очкотой болобо ха юм.

Удаадахи уулзалга үнгэргэхээ Омскын нүгөөдэ “Иртыш” команда манайда ерэхэнь.

Б. ЦЫРЕМПИЛОВ

ОЛИМПИАДЫН МЕДАЛЬНУУД

Table with 4 columns: Country, Gold medals, Silver medals, Bronze medals, Total medals. Lists countries like USA, Russia, Germany, etc., and their medal counts.

Эмхидхэн байгуулагшад - Буряад Республикын Президент, Арадай Хурал болон Правительство

Publication information including editor's name (А. Л. АНГАРХАЕВ), address (670000, Улаан-Удэ), and subscription rates (Газетэ хэблэлэй 2 хуудалан хэмжээтэй. Индекс 50901. Хэһэг 4296. Хэблэлдэ тушаагдаһан саг 17.00).